

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID), I/2 (2012), 195-242

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE HARBİYE
NEZARETİ'NİN “ÇANAKKALE KAHRAMANLIĞINI YAŞATMA”
AMAÇLI FAALİYETLERİ***

Mustafa SELÇUK**

Özet

Çanakkale Savaşları'nda Türk ordusunun gösterdiği fedakârlık ve kahramanlığın gelecek nesillere aktarılması için Birinci Dünya Savaşı yıllarında Harbiye Nezareti tarafından yapılan faaliyetler bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Savaşta gösterilen olağanüstü gayretin anlatılması ve kamuoyuna mal edilmesi amacıyla edebiyat ve diğer sanat kollarının temsilcilerinden (resim, musiki ve sinema) yardım isteyen Başkumandanlık Vekâleti, edebiyatçı ve sanatçıların özgün bir harp edebiyatı ortaya koyabilmesi için, savaşın devam ettiği günlerde onlardan bir grubunu cepheye götürüp gördüklerini duyduklarını anlatmasını/yazmasını istemiştir. Ortaya konulan eserler beklentileri karşılama da ilk örnekler verilmiştir. Makalemizde, genellikle Osmanlı Arşivi belgeleri ile dönemin basınından yararlanılarak; Harbiye Nezareti'nin harp edebiyatı oluşturmak amacıyla ortaya koyduğu faaliyetler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Heyet-i edebiye, Çanakkale Savaşları, Harbiye Nezareti, Harp edebiyatı, Sanat.

* Bu çalışmanın yayın öncesi halini okuma nezaketini göstererek eleştiri, yorum ve yönlendirmeleriyle katkıda bulunan Ali Fuat Örenç ve Gültekin Yıldız'a teşekkür ederim.

** Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mustafasell@gmail.com

Abstract

The Activities of Ministry of War for Cherishing the Heroism of Gallipoli during the First World War

The main subject of this paper is the activities of the ministry of war during the First World War for transferring the devotion and heroism of the Turkish army in the Gallipoli Wars to the next generations. The Ministry of War demanded the assistance of the representatives of the branches of fine arts, like art, music and cinema for expressing the extraordinary efforts during the war. A group of the representatives were brought to the front lines for establishing a genuine war literature by writing their observations. The first works were written but they did not satisfy the demands. In this work, the activities of the Ministry of War for establishing a war literature is mentioned and documents from Ottoman archive documents and the press of the period were used

Keywords: The Literary Group, Gallipoli Wars, Ministry of War, War Literature, Art.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı beklenenden çok daha uzun sürünce gerek savaşın yönetildiği karargâhlarda ve gerekse taraf ülkelerin kamuoylarında farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Harbi sevk ve idare eden genel kumandanlık merkezleri askerin ve halkın motivasyonunu uzun süre zinde tutabilmek için bir takım psikolojik ve stratejik harp taktiklerini uygulamak zorunda kalmıştır. Bu taktiklerin etkin örneklerini de Birinci Cihan Harbi'nde görmekteyiz. Cephe gün geçtikte eriyen askerleri takviye etmek ve firarları önlemek için yeni çareler düşünülmüştür. Eski dönemlerin meydan savaşları yerine cephe gerisinin de savaşa müdahil olduğu ve tüm yerleşim birimlerinin etkilendiği böyle bir topyekûn savaşta yeni metotların kullanılması kaçınılmazdır¹. Milyonların seferber edildiği bu savaşta ordunun ayakta durabilmesi ve daha

---

1 “Topyekûn” savaş kavramı için bakınız: Mehmet Beşikçi, “Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi ve ‘Topyekûn’ Savaş Kavramı”, **Toplumsal Tarih**, s. 198, (Haziran 2010), s. 62-69.

fazla askerin cepheye sevk edilebilmesi için tüm devlet ve toplumun yekvücut olması gerekiyordu².

Osmanlı Devleti, seferberlik ilan ettikten sonra tüm gücünü teyakkuz halinde tutarak yeri geldikçe bu birlikleri cepheye sevk etmeyi hedeflemiştir. Harbiye Nezareti'nin yönlendirmesiyle savaşın olumsuz etkilerini en aza indirmek ve Türk ordusunun başarılarını en iyi şekilde halka iletmek için bütün kurumlar Başkumandanlık Vekâleti ile işbirliği yapmıştır. Özellikle basın ve sansür kurumu bu anlamda önemli görevler ifa etmiştir. Müdafaa-i Milliye³, Donanma⁴ ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti⁵ gibi yarı resmi kurumlar da hem cephede askerin hem de cephe gerisindeki halkın moralini en üst düzeyde tutmak için olağanüstü gayret sarf etmişlerdir. Yardım kuruluşlarını organize eden ve onları halkın yardımına sevk eden kurum ise bizatihi Harbiye Nezareti'dir. Nezaretin teklifi ile bu kurumların işlerini kolaylaştıracak ve etki alanını artıracak kararlar Bakanlar Kurulu'nda onaylanmıştır. Bu yardım kuruluşları başta olmak üzere devletin kurumları birlikte savaşın yükünü azaltmaya çalışırken Harbiye Nezareti ordunun kahramanlığını ebedileştirmek için sanatın imkânlarını kullanmayı amaçlamıştır. İstanbul'da bulunan sanat çevreleri seferber edilmiştir. Sanatçılar da fırça ve kalemlerini “silah” olarak kullanmıştır.

-
- 2 Birinci Dünya Savaşı'nda seferberlik ve Türk ordusu için bakınız: Mehmet Beşikçi, **The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War: Between Voluntarism and Resistance**, Leiden 2012; Edvard J. Erickson, **Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War**, Westport 2001; Edvard J. Erickson, **Ottoman Army in World War I: A Comparative Study**, London 2007.
  - 3 Cemiyetin Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki faaliyetleri için bakınız: Nâzım H. Polat, **Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti**, Ankara 1991.
  - 4 Donanma Cemiyeti için bakınız: Selahattin Özçelik, **Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Ankara 2000.
  - 5 Hilal-i Ahmer Cemiyeti için şu çalışmalara bakılabilir: Mesut Çapa, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1915-1925)**, Ankara 2010; Seçil Akgün-Murat Uluğtekin, **Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a**, c. I, Ankara 2000; Zuhâl Aydın, “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları”, **Türkler**, c. XII, Ankara 2002, s. 687-698.

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti

Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı ordusunun savaştığı cepheler içerisinde Çanakkale'nin müstesna bir yeri vardır. Buradan alınacak ilham ve enerji ile diğer cephelerde savaşın gidişatına tesir edilmek istenmiştir. Balkan Savaşları'nda ağır bir yenilgi ile karşılaşan Türk ordusu alınındaki bu kara lekeyi silmek için dünya tarihinde eşine rastlanılmayacak bir kahramanlığa imza atmıştır. Savaşın devam ettiği günlerde Osmanlı askerinin gösterdiği kahramanlığı; hem halka hem de gelecek nesillere aktarmak için sadece şifahi kültürle yetinilmeyip kalıcı eserler bırakmak amacı ile başlatılan girişimlerden birisi de savaşın farklı sanat kollarında işlenmesi/anlatılması olmuştur.

Harbiye Nezareti, Çanakkale Savaşları'nda askerinin kahramanlığını edebiyatın ve sanatın bütün kollarında ve özellikle de görsel sanatlarda ifade edilmesi için çalışmalara başlamıştır. Öncelikle harp edebiyatının yazılması, kahramanlığın şiirlere, bestelere aksettirilmesi ve ressamardan savaş konulu eserler yapması istenmiştir. Sanatçıların yazacağı hamasi besteler ve marşlarla askerinin coşması hedeflenmiştir. Tüm bu isteklerin daha etkili bir şekilde ortaya konulması için Harbiye Nezareti savaşın devam ettiği bir dönemde edebiyat, musiki ve resim alanlarında uzman kişilerden oluşan bir heyeti cepheye götürüp savaşı bizzat görmelerini/yaşamalarını sağlamıştır. Yine dönemin çok zor koşullarında savaşın filme alınması planlanmış ve bu konuda mesafe kaydedilmiştir. Nezaret sadece heyeti geziye götürmekle yetinmemiş onların eserlerinin yer alacağı askeri yayımlar çıkartmış aynı şekilde sanatçılar için çeşitli imkânlarla donatılmış atölye inşa ettirmiştir.

Çalışmamızda Harbiye Nezareti'nin bu alanda yapmış olduğu faaliyetleri tasnif ederek incelemeye çalıştık. Çalışmanın hedefi, Çanakkale Savaşları'nın askeri tarihini incelemek olmadığı gibi diğer cephelerde yapılan benzer çalışmalar da konunun sınırlarını aştığı için kapsam dışı bırakılmıştır⁶. Aynı şekilde sanatçıların eserleri de sadece tespit açısından ele alınmış, estetik

---

6 Çanakkale Savaşları üzerine çok sayıda çalışma yapılmış olduğu için gerekmedikçe bu konuda referans verilmemiştir. 2010 yılına kadar yapılan çalışmaları bir arada görmek için şu bibliyografyaya bakılabilir: A. Koyuncu-Ö. Keskin- C. S. Sönmez, **Çanakkale Savaşları Bibliyografyası**, Ankara 2010.

yönden tahlil edilmemiştir. Çalışmamızda önceliği Harbiye Nezareti'nin girişimi ile gerçekleşen edebi heyetin cephe gezisine verdik. Zira bu geziden beklenen neticeler aslında bütün çalışmaların nüvesini oluşturmaktadır. Gezinin kapsamı, amaçları ve gezi ile ilgili ayrıntılı bilgi verildikten sonra yine sanatçılar tarafından yapılması istenen diğer faaliyetlere yer verilmiştir. Bu anlamda, Galatasaray Sergileri, Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi özet olarak ele alınmıştır. Çanakkale Cephesinde harp manzaralarının çekimi için verilen uğraşlar, maddi imkânsızlıklar içerisinde neler yapılabileceğinin gösterilmesi açısından önemli faaliyetlerdir. Bu girişimler belgelerde yer alan bilgiler nispetinde ele alınmıştır.

Heyet-i Edebiye'nin Çanakkale Cephesini Ziyaret Etmesi

Cephe gerisindeki halkı etkilemek ve onların motivasyonunu zirvede tutabilmek için muharip devletlerin tamamı harp propagandası ve psikolojik harp taktikleri uygulamıştır⁷. Bütün cephelerde savaşı sürdürebilmek için bu etkin bir savaş aracıdır⁸. Özellikle cephede savaşan askerin morali ve onları gönderen ailelerin psikolojisi göz önünde bulundurulduğunda yapılan faaliyetlerin önemi daha iyi anlaşılır. Harbiye Nezareti, savaş süresince cepheyi takviye etmek, her daim cepheye yeni neferler gönderebilmek ve mevcut askerin firar etmeden savaşı sürdürebilmesi için bir takım girişimlerde bulunmuştur.

---

7 Psikolojik harp ve propaganda faaliyetleri için bakınız: Sadık Sarısamam, **Birinci Dünya Savaşı'nda Beyannamelerle Psikolojik Harp**, Ankara 1999; Servet Avşar, **Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası**, Ankara 2004; Nevzat Tarhan, **Psikolojik Savaş-Gri Propaganda**, İstanbul 2012; Jacques Ellul, **Propaganda: the Formation of Men's Attitudes**, New York 1973.

8 Çanakkale Savaşlarında yürütülen istihbarat ve propaganda faaliyetleri için bakınız: Servet Avşar, "Çanakkale Savaşlarında İstihbarat ve Propaganda", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, s. I, (Mart 2003), s. 64-102.

“Harp edebiyatı”⁹ oluşturmak için adeta “kampanya” havası içerisinde devrin önde gelen şair, edebiyatçı ve diğer sanat kollarından müteşekkil bir heyeti bizzat cepheye götürmek suretiyle onların hislerinin canlanmasını ve savaşın tüm şiddetini görmelerini planlamıştır. Gezi hazırlıklarının devam ettiği günlerde Çanakkale Cephesi’nde kara savaşları olanca şiddeti ile devam etmekteydi. Hatta bu yüzden bazı davetlilerin cepheye gitmeye cesaret edemedikleri de bilinmektedir. Bu geziden birkaç gün önce yine Harbiye Nezareti tarafından gazeteci Hüseyin Cahit, Çanakkale Cephesi’ne götürülmüş ve savaş alanlarında gezdirilmiştir. Kendisi cephedeki izlenimlerini Tanin gazetesinde “*Cephe-i Harpte İki Gün*” başlığı ile anlatmıştır¹⁰.

Maarif Nezareti müfettişlerinden ressam Nazmi Ziya Bey’e gönderilen 5 Temmuz 1915 tarihli davetiye metninden Başkumandanlık Vekâleti İstihbarat Şube Müdürlüğü’nün hedeflerini net bir şekilde görebilmekteyiz¹¹: Cepheleerde büyük bir gayretle çarpışan askerlerin bu fedakârlığını, “*hafıza-i millette ebediyen yaşatmak ve yeni nesli bu hislerle büyütme için*” bu alanda ihtisası olan, erbab-ı kalem ve sanattan oluşan bir heyetin cepheyi daha yakından görmesi ve savaş meydanlarını gördükten sonra izlenimlerini ve duygularını, neşri kararlaştırılan harp risalesinde yayınlanması düşünülmektedir.

9 Harp edebiyatı konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: “Harp Edebiyatı”, **Yeni Mecmua**, nr. 5, (9 Ağustos 1917); “Harp ve Edebiyat”, **Donanma Mecmuası**, nr. 164, (2 Mayıs 1918); Ömer Çakır, **Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri**, Ankara 2004, s. 4-9.

10 Hüseyin Cahit, “Cephe-i Harpte İki Gün”, **Tanin**, (23 Haziran 1331); H. Cahit, anılarında Çanakkale gezisine daha fazla yer vermiştir. Bkz, Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, (haz. Rauf Mutluay), İstanbul 2000, s. 300-307. H. Cahit’in Çanakkale ile ilgili kaleme aldığı yazıların değerlendirmesi için bakınız: Pakize Y. Sağun, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Basımında Türkçü Aydınların Çanakkale Savaşları’na Bakışları (1914-1916)”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, s. XVI, yıl 8, (Ağustos 2010), s. 403-407.

11 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, **MF. MKT**, 1210-28, lef 1, (1333 Ş 22/ 5 Temmuz 1915).

Geziden sonra yapılacak yayınlardan beklenen amaçlar şu şekilde sıralanabilir¹²: Çanakkale cephesindeki eşsiz mücadele ve kahramanlıklar sanatın tüm şubeleri ile tespit edilip bu kahramanlıkları diğer cephelere de yaymak; askeri coşturacak besteler ve şiirler ortaya koymak; askerin kahramanlığının musiki ve resmin imkânları ile sanat boyutunu ortaya çıkarmak; bir harp risalesi yayınlamak.

Bizim de çalışmamıza başlık olarak seçtiğimiz “Çanakkale Kahramanlığını Yaşatmak İçin” sözü bu heyetin faaliyetlerini veciz bir şekilde özetlemektedir. Kuşkusuz cephede yaşanan kahramanlığın gelecek nesillere ulaştırılması için edebiyatçı ve sanatçılara büyük ümit bağlanmıştı. Nitekim İbrahim Alaaddin Gövsa, şair ve yazarlara yüklenen misyonu şöyle ifade eder¹³: “Çanakkale kavgasının şiirini ve büyüklüğünü tesbit ve onu gelecek nesillere nakletmek milli bir borçtur. Hele o borç, harp sahnesini görmek fırsatına nail olanlar için elbette iki katlı olur”. Muhittin Birgen ise “*Gazeteciler, edipler, şairler, musikişinaslar ve ressamlardan mürekkep bir kafile, Çanakkale’de Türk’ün müdafaasını görmeye, oradan Türk milletine ilhamlar almaya gidiyoruz.*” demiştir¹⁴.

Harbiye Nezareti, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürlüğü tarafından yürütülen hazırlık çalışmaları çerçevesinde İstanbul’da bulunan edebiyat ve sanat çevrelerine geziye katılmalarını için davetiyeler gönderilmiştir. Bu resmi davetiyeler içerisinde sadece ressam Nazmi Ziya’ya gönderilen evraka ulaşabildik. Bu belgede Harbiye Nezareti Ressam Nazmi Ziya’nın Çanakkale Cephesine gönderilmesi için görevli bulunduğu Maarif Nezareti’nden iki haftalık izin talep etmektedir. Maarif Nezareti, Başkumandanlık Vekâleti’nden

---

12 Bu konuda detaylı bilgi için bakınız: Ömer Çakır, **Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri**, s. 40-41.

13 İbrahim Alâettin Gövsa, **Çanakkale İzleri**, Ankara 1989, s. 8.

14 Muhittin Birgen, **İttihat ve Terakki’de On Sene, İttihat ve Terakki Neydi?**, c. I, (haz. Zeki Arıkan), İstanbul 2009, s. 212.

gelen bu talebi uygun görmüş ve Nazmi Ziya'nın heyetle birlikte Çanakkale Cephesine gitmesine izin vermiştir¹⁵.

Geziye katılmayı kabul edenler netleşmeye başlayınca adı geçen grup için üç subay mihmandarlık görevi ile atanmıştır. Subayların isimleri şunlardır: Binbaşı Edip Servet, Yüzbaşı Hulusi ve yol boyunca, savaş alanlarında meydana gelebilecek yaralanma, hastalık gibi sağlık problemleri için tabip subayı Fikri Servet¹⁶.

Heyetin takip edeceği güzergâh üzerindeki askeri ve mülki makamlar bu konuda bilgilendirilmiş, heyetin rahat bir yolculuk yapması ve gezi boyunca uğrayacağı mahallerde iyi ağırlanması tembihlenmiştir. Bu konuda heyetin memnun kaldığını söyleyebiliriz. Gezide yer alan Hamdullah Suphi'nin çok etkilendiği ifadelerinden anlaşılmaktadır¹⁷.

Başkumandan Vekili namına müsteşar tarafından imzalanan 5 Temmuz 1915 tarihli yazıda; heyetin Uzunköprü yolu ile Gelibolu üzerinden Beşinci Ordu Kumandanlığı nezdine gönderileceği ifade edilmiş ve bu heyetin yol emniyeti ve diğer ihtiyaçları noktasında askeri makamların her türlü kolaylığın göstereceği belirtildiği gibi takip edilecek güzergâhın mülki amirlerine de bilgi verilmiştir. Heyetin mihmandarı Kurmay Binbaşı Edip (Servet) Bey'in yapacağı her türlü müracaatın karşılanması ve sanatçıların iyi ağırlanması talep edilmiştir¹⁸. Dâhiliye Nezareti de aynı içerikli yazıyı bir gün sonra Edirne Vilayeti'ne havale ederek heyet için her türlü yardımın sağlanmasını emretmiştir¹⁹.

---

15 22 Haziran 1331/ 5 Temmuz 1915 tarihli Maarif Nezareti'nin uygundur yazısı için bakınız: **BOA, MF. MKT**, 1210-28, (1333 Ş 22/ 5 Temmuz 1915), lef 2 ve 3.

16 Erkan-ı hap binbaşısı Servet Bey'in ismi arşiv belgelerinde geçmekte diğer subayların isimleri ise hatıralarda geçmektedir. **BOA, DH. KMS**, 33-15, (1333 Ş 23/ 6 Temmuz 1915).

17 Hamdullah Suphi, **Günebakan**, Ankara 1929, s. 79-123.

18 Başkumandan Vekili namına müsteşar tarafından imzalanan ve Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Temmuz 1915 tarihli tezkere için bakınız: **BOA, DH. KMS**, 33-15, (1333 Ş 23/ 6 Temmuz 1915), lef 1.

19 **BOA, DH. KMS**, 33-15, (1333 Ş 23/ 6 Temmuz 1915), lef 2.

Harbiye Nezareti'nin bütün evrakına ulaşma imkânımız olmadığı için davetiye gönderilenlerin tam listesi maalesef tespit edilememiştir. İbrahim Alaaddin Gövsa, "İstanbul'da ihtiyar, genç yirmi, otuz şiir ve sanat müntesibi"nin böyle bir geziye çağrıldığını ifade etmektedir²⁰. Bazı davetlilerin de son anda vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Özellikle Tefik Fikret'in geleceği söylentisi bile genç şair ve yazarları heyecanlandırmıştır. Fakat meşhur şairin sağlık durumu böyle bir müstesna anı yaşamasına imkân vermemiştir. Zaten kendisi de bu davetten yaklaşık bir ay sonra vefat etmiştir. Fethi Tevetoğlu, bir eserinde bu geziye katılacak kişileri belirlemede Mehmet Emin ve Ahmet Ağaoğlu'nun öncülük ettiğini ifade etmektedir²¹.

Davete icabet edip Pazar sabahı Sirkeci garına gelenler yirmi kişidir. Katılımcılardan Müfid Ratıp Bey, Uzunköprü civarında rahatsızlanınca geri dönmek zorunda kalmıştır²². Heyet on dokuz kişi olarak yola devam etmiştir. Heyete katılanların isimleri şunlardır²³: Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Ağaoğlu Ahmet, İbrahim Alaaddin (Gövsa), Ali Canib (Yöntem), Celal Sahir (Erozon), Enis Behiç (Koryürek), Mehmet Emin (Yurdakul), Orhon Seyfi (Orhon), Hakkı Süha (Gezgin), bestekâr Yekta (Madran), Yusuf Razi (Bel), Hıfzı Tefik (Gönensay), gazeteci Muhiddin (Birgen), maarif müfettişi ressam Nazmi Ziya (Güran), eski Darüleytam Müdürü Selahaddin (Öksüzcü), Ömer Seyfeddin, ressam İbrahim Çallı, bir fotoğrafçı ve sinematograf. Geziye katılanların tam listesini sadece İbrahim Alaaddin vermiştir. "Çanakkale İzleri" isimli eserinde katılımcıların toplu imzaları da yer almaktadır²⁴.

Planlanandan bir gün sonra yola çıkmak zorunda kalan heyetin yolculuğu 11 Temmuz 1915 [28 Haziran 1331], sabahında Sirkeci Garı'nda

---

20 İbrahim A. Gövsa, **Çanakkale İzleri**, s. 8.

21 Fethi Tevetoğlu, **Mehmed Emin Yurdakul**, Ankara 1988, s. 47.

22 İbrahim A. Gövsa, **Çanakkale İzleri**, s. 10.

23 Ali Canib'in hatıralarının anlatıldığı tefrikada yer alan bir resmin altındaki notta Aka Gündüz ve Fuat Köprülü'nün de isimlerine yer verilmiş de kaynaklarda bu iki yazarın geziye katıldığına dair bir kayıt yoktur. Bkz, Ali Canib, "Devirlerden Hatıralar", **Yakın Tarihimiz**, nr. 1, (1 Mart 1962), s. 3-5.

24 İbrahim A. Gövsa, **Çanakkale İzleri**, s. 11.

başlamış, güzergâh olarak Beşinci Ordu'nun nakliyatının yapıldığı kara yolu tercih edilmiştir. Deniz yolu daha kısa olmasına rağmen Marmara'daki düşman denizaltılarından dolayı yeterince güvenli olmadığı için karayolu kullanılmıştır²⁵. Sabah sekizde yola çıkan kabile, Küçükçekmece, Ispartakule, Hadımköy'ü geçerek Uzunköprü'ye ulaşmıştır. O gece Uzunköprü'de konaklanmış ve ertesi sabah yola devam edilmiştir. Uzunköprü'nün kaymakamı ve kazanın önde gelenleri edebi heyete bir karşılama merasimi düzenlemiş ve heyetin dinlenmesi için bir mektep binasını tahsis etmiştir. Hamdullah Suphi, akşam şehri dolaşırken gördüğü Rumeli muhacirlerinin perişan halini ve halkın psikolojisini ustalıkla tasvir eder. Balkan Savaşları'nın bölgede bıraktığı izleri ibretle anlatır. Özellikle yol boyunca karşılaştıkları askerlerin kendilerine elbiselerinden dolayı selam durduklarını belirtir. Bu arada heyette bulunan fotoğrafçılar da topluluğun bol bol resimlerini çekmişlerdir²⁶.

12 Temmuz 1915 [29 Haziran 1331], Pazartesi günü erkenden Karapınar – Keşan yoluna devam edilir. Hamdullah Suphi, Beşinci Ordu'nun asker ve iaşe ihtiyacının nasıl sağlandığını yol boyunca gördüğü manzaralar eşliğinde anlatmaktadır. Sevkiyat esnasında karşılaştıkları askerlerin “zaferi” Türk ordusuna nişanlanmış bir “gelin” olarak telakki ettikleri ve buna kuvvetli bir imanla sarıldıklarını ifade eder²⁷.

Karapınar'dan sonra Maltepe'ye geçilir, burada bir Rum köyünde kabileye ayran ikram edilir. Akşam vakti Keşan'a ulaşılır. Uzunköprü'de olduğu gibi heyet burada da mükemmel bir şekilde ağırlanır, güzel ve temiz bir evde

---

25 Çanakkale Savaşları devam ettiği günlerde düşman denizaltılarının Çanakkale Boğazı ve Marmara denizindeki faaliyetleri için bakınız, Mustafa Selçuk, **Hedef Şehir İstanbul, Çanakkale Geçildi mi?**, İstanbul 2005, s. 110-128; Peter H. Liddle, **The Sailor's War, 1914-1918**, Blandford press, London 1985.

26 Hamdullah Suphi, “Gördüklerimiz - 2”, **İkdam**, nr. 6626, (16 Temmuz 1331- 29 Temmuz 1915), s. 2.

27 **Aynı yer.**

misafir edilirler. Yemekten sonra Kaymakam Bey bir konuşma yapar ve daha sonra heyet, istirahat etmek üzere kendilerine tahsis edilen mekânlara çekilir²⁸.

Kafile 13 Temmuz 1915 [30 Haziran 1331] Salı sabahı erkenden Keşan'dan Gelibolu'ya doğru yola çıkar²⁹. Günün sonuna doğru körfez görünmeye başlar, heyet geceyi arabalarda geçirir ve ertesi sabah (14 Temmuz 1915) gün doğmadan Saroz Körfezi'ni kollayan yolu geçerek Bolayır'a ulaşılır. Burada Süleyman Paşa ile Namık Kemal'in türbeleri ziyaret edilir³⁰. İtilaf devletlerinin savaş sırasında sivil yerleşimleri ve dini mekânları bombalamaları sık rastlanan bir durumdur. Nitekim Süleyman Paşa'nın kabri de İngiliz mermilerine hedef olmuştur. Hamdullah Suphi, bölgeden geçen askerlerin mezar taşına "*intikamını alacağız sevgili şehzademiz, sevgili babamız*" yazdıklarını ifade eder³¹.

Bolayır'dan Gelibolu yarımadasına geçen kafile o akşamı Gelibolu şehir merkezinde geçirir. Mutasarrıf Süreyya Bey tarafından misafir edilen heyet, önce şehrin تنها sokaklarında biraz gezindikten sonra akşam yemeği için mutasarrıfın evinde zabitlerle beraber toplanırlar. Heyet geceyi sahile yakın bir evde geçirmiştir³². Kafile ertesi sabah uyandığında oldukça heyecanlıdır. Çünkü artık harbin cereyan ettiği sahalara adım atmaya başlanacaktır. Gerçek top mermilerinin sesleri altında yola revan olunur. Bu arada grupta yer alan Celal Sahir Bey'in dedesinin mezarını ziyaret ettiği ve mezar başında bir fotoğraf çektiği görülmektedir³³.

---

28 Hamdullah Suphi, "Gördüklerimiz - 2", **İkdam**, nr. 6626, (16 Temmuz 1331- 29 Temmuz 1915), s. 2.

29 İbrahim A. Gövsa, **Çanakkale İzleri**, s. 46.

30 Namık Kemal'in mezarı başında çekilen resim için bkz, **Harp Mecmuası**, (Kanun-ı sani 1331), s. III, sf. 42.

31 Hamdullah Suphi, "Gördüklerimiz - 4", **İkdam**, nr. 6629, (19 Temmuz 1331- 1 Ağustos 1915), s. 2.

32 Hamdullah Suphi, "Gördüklerimiz - 4", **İkdam**, nr. 6629, (19 Temmuz 1331- 1 Ağustos 1915), s. 2

33 Paul Schweder, **Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel Karargahında**, (Çev. E. B. Özbilen), İstanbul 2012, s. 94.

Askeri mihmandar Edip Bey, bir konak mahallinde haritaları açarak heyette bulunan misafirlerine Arıburnu ve Seddülbahir'deki düşman mevzileri ve Türk mevzileri hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Hamdullah Suphi, o an gezide bulunanların Servet Bey'i dinlerken ki ruh halini şöyle anlatır: “*Dikkat ediyorum hepimiz bir kalp sıkışması ile onu dinliyoruz.*”

Edebî heyet, artık Beşinci Ordu'nun karargâhına ulaşmıştır. O gece kendilerine çalılarla kamufle edilmiş geniş bir çadır tahsis edilmiştir. Hamdullah Suphi karargâhın bulunduğu alanı şöyle tasvir eder³⁴: “*Nihayet önümüzde küçük bir meydan, etrafı ağaçlarla kapalı alan çıktı, burada inecek, gecelerimizi artık burada geçirecektik, bizi karşılamaya çıkmış zabıtlar arasında hepimizin yakından tanıdıkları vardı. Onlarla uzun ayrılıkların verdiği bir tahassürle kucaklaştık. Dört beş gün devam edecek misafirliğimizin ilk gecesi başlıyordu*”. Heyetin kumandanlarla birlikte karargâhın önünde çekilmiş bir fotoğrafı bulunmaktadır³⁵. Karargâhın bulunduğu mevki geniş bir alana yayılmış olup buradan Çanakkale'de savaşıyan ordunun sevk ve idaresi yapılmaktaydı. Hamdullah Suphi karargâhtaki intizam ve işleyiş hayran kalmıştır. Olanca şiddeti ile devam eden bombardıman ve top sesleri karşısında heyettekilerin ruh halini yine Hamdullah Suphi veciz bir şekilde ifade eder³⁶: “*Korkmayanların yanında korkmanın pek müşkül bir şey olduğunu burada öğrenmiş bulunuyoruz*”.

Gezi heyeti, Beşinci Ordu Karargâhı'nda özellikle akşamları kumandanlardan harp hikâyeleri dinleyerek geçirir. Her birliğin anlatacağı o kadar çok kahramanlık hikâyesi vardır ki hepsini dinlemeye vakit bulunamaz. Gece yatarken derhal dışarı çıkılabilecek bir elbise ile yatılması tavsiye edilmiştir. Çünkü her an tayyare bombardımanına maruz kalma tehlikesi

34 Hamdullah Suphi, “Gördüklerimiz - 5”, **İkdam**, nr. 6630, (20 Temmuz 1331- 2 Ağustos 1915), s. 2.

35 İbrahim A. Gövsa, **Çanakkale İzleri**, s. 9.

36 Hamdullah Suphi, “Gördüklerimiz - 5”, **İkdam**, nr. 6630, (20 Temmuz 1331- 2 Ağustos 1915), s. 2.

bulunmaktadır³⁷. Muhittin Birgen, isim vermeden tayyare saldırıları karşısında panik yaşayan ve acele bir şekilde sığınaklara giren grup içerisindeki bir şairden bahseder³⁸: “Şiirlerinde hep kahramanlıktan bahseden bir şairin, top sesini duyar duymaz, don gömlek, kendisini inin ta dibine bir atışı var ki gülmemek kabil değil!”.

15 Temmuz günü Beşinci Ordu Karargâhı’nda³⁹ Alman kumandan Liman von Sanders Paşa, heyet ile birlikte olmuş ve onlarla sohbet edip savaş hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir⁴⁰. Ancak görüşmenin çok kısa sürdüğünü ifade eden Hamdullah Suphi, kumandanın farklı bir yerde bulunması gerektiği için hemen ayrıldığını ifade eder. Bu görüşmeden geriye Beşinci Ordu Karargâhı önünde tüm heyetin birlikte yer aldığı ve en net pozlardan birisi olan toplu fotoğraf kalmıştır⁴¹.

Cephede on gün boyunca devam eden gezinin tamamı Ramazan ayına (1333 hicri) denk gelmiştir. Gündüzleri savaş alanlarını gezen edebi heyet mensupları akşam ve geceleri de karargâhta savaşılanların canlı hatıralarını dinleyerek geçirmiştir. 17 Temmuz günü ağır yaralı askerlerin kaldığı çadırları ziyaret

---

37 Hamdullah Suphi, “Gördüklerimiz - 6”, **İkdam**, nr. 6633, (23 Temmuz 1331- 5 Ağustos 1915), s. 2.

38 Burada bahsi geçen şair yüksek ihtimal ile M. Emin Yurdakul’dur. Onun şiirleri kahramanlık öğeleri ile doludur. Bkz, Muhittin Birgen, **İttihat ve Terakki’de On Sene, İttihat ve Terakki Neydi?**, s. 215.

39 Elmalı Karargâhı olarak da bilinen Beşinci Ordu Karargâhı’nda heyetin izlenimleri için bakınız: Muhittin Birgen, **İttihat ve Terakki’de On Sene, İttihat ve Terakki Neydi?**, s. 214- 216.

40 **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı**, c. V, III. Kitap, Ankara 1980, s. 600; İbrahim A. Gövsa, Çanakkale İzleri, s. 14; Beşinci Ordu Kumandanı Liman von Sanders, Türkiye’de yayınlanan hatıralarında bu ziyaretten bahsetmemiştir: Liman von Sanders, **Türkiye’de Beş Sene**, 4. Baskı, İstanbul 2010, s. 81-134.

41 Bu fotoğrafta 23 kişi yer almaktadır. Bunlardan beşini Liman von Sanders ve maiyeti, diğer on sekizini ise heyet mensupları oluşturmaktadır. Toplam 19 kişi olan heyetten bu kare içerisinde yer almayan muhtemelen gezinin fotoğraflarını çeken kişidir. Bakınız Ek-1.

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti

eden kabile düşman milletlerin savaş hukukuna uymayan fiillerinde bizzat şahit olan İbrahim Alaaddin, çadırlarda “tüyleri ürperten korkunç yaralılar vardı” diye anlattığı izlenimlerinde, yaralı askerlerin metanetine de vurgu yapmıştır⁴². Hamdullah Suphi de hastanedeki baştabibin zehirli kurşunlar, çiviler hakkında anlattıklarını etraflıca kaydetmiştir⁴³.

Zabitlerle konuşan heyet mensupları onlardan bir takım hediyeler de almışlardır. Bu hediyeler günün anlamına uygun bir şekilde genelde düşmandan elde edilen askeri mühimmattır. Ancak heyet üyelerinin askerlerden aldığı en değerli hediye ise hatıra defterlerine aldıkları imzalar olmuştur⁴⁴. Gezinin son günlerinde ise en şiddetli çarpışmaların yaşandığı Seddülbahir’e gidilmiştir. Burada siperlere kadar inen edebiyatçı ve sanatçılar, kendilerini savaşın tam ortasında bulmuşlardır. 18 Temmuz 1915 tarihinde gerçekleşen bu ziyarette, edebi heyeti, I. Tümen Kumandanı Yarbay Cafer Tayyar Bey gezdirmiştir⁴⁵. Bu heyet içerisinde yer alanlardan Ali Canib, gezinin bu kısmını “*Seddülbahir Grubunu Ziyaret*” başlıklı yazısında heyecanlı bir şekilde anlatır⁴⁶. Cephede Esat Paşa, Cevat Paşa gibi kumandanlarla görüşme imkânı bulan heyet üyeleri Mustafa Kemal’i de ziyaret etmek istemişler ancak güvenlik gerekçesi ile bu görüşme gerçekleşmemiştir⁴⁷. Esat Paşa’nın kardeşi Seddülbahir Grup Kumandanı Vehip Paşa, heyete düşmandan ganimet olarak alınan silahları

---

42 İbrahim A. Gövsa, **Çanakkale İzleri**, s. 63.

43 Hamdullah Suphi, “Gördüklerimiz - 6”, **İkdam**, nr. 6633, (23 Temmuz 1331- 5 Ağustos 1915), s. 2.

44 Aynı yer.

45 **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı**, c: 5, III. Kitap, s. 600; İbrahim A. Gövsa, **Çanakkale İzleri**, s. 48.

46 **Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı**, (haz. M. Albayrak- A. Özyurt), İstanbul 2006, s. 182-187.

47 Ali Canib, “Devirlerden Hatıralar”, **Yakın Tarihimiz**, nr. 1, (1 Mart 1962), s. 3-5.

göstermiştir⁴⁸. Heyet, burada Vehip Paşa ile birlikte makinalı tüfeğin önünde bir fotoğraf çekirmiş ve bu fotoğraf, Harp Mecmuası'nın üçüncü sayısında yayınlanmıştır⁴⁹.

19 Temmuz 1915 Pazartesi günü heyet üyelerinden bir kısmı Asya yakasına geçerek Çanakkale Boğazı'nın girişindeki istihkâmları ziyaret etmek istemiştir. Değerleri ise tekrar karayolu ile Gelibolu üzerinden İstanbul'a geri dönmüşlerdir⁵⁰. Çanakkale tarafına geçenler ise ziyaretlerini gerçekleştirdikten sonra 22 Temmuz Perşembe akşamı Basra Torpidobotu ile cepheden ayrılmışlardır. İbrahim Alaaddin denizyolunu tercih edenler arasında yer almaktadır⁵¹. 23 Temmuz 1915 tarihinde İstanbul'a ulaştıkları anlaşılır⁵² heyet üyelerinin dönüşü Türk Yurdu'nda "Çanakkale'ye Giden Heyet-i Edebiyenin Avdeti" başlığıyla haber verilmiştir⁵³. Heyet üyeleri İstanbul'a döndüklerinde sıcağı sıcağına "Orduya Hitabe-i Şükran" başlıklı bir beyanname yayınlamışlardır⁵⁴. Muhtemelen yolculuk esnasında kaleme alınan bu beyanname oldukça duygulu ve coşkulu ifadelerle yer verilmiştir:

---

48 Heyetin, Vehip Paşa ile karşılaşmasını Muhittin Birgen anlatır: "Nihayet, işte Vehip Paşa. Etrafında erkâniharbiyesi, bizi karşıyorlar. 'Aman, efendi, bu taraftan; öte taraf ateşe maruzdur!' diye keskin bir dere içinde, büyük istiğlamit küçük bir şelalenin önündekiz. Burası Vehip Paşa'nın kumandanlık makamıdır." Bkz: Birgen, **İttihat ve Terakki'de On Sene, İttihat ve Terakki Neydi?**, s. 218.

49 **Harp Mecmuası**, nr. 3, (Kanun-ı sani 1331), s. 45.

50 Gezinin resimler eşliğinde kısa bir anlatımı için bakınız: Elvan Topallı, "Cephede Bir Edebi Heyet", **Çanakkale 1915 Dergisi**, s. VIII, yıl: 4, (Mart 2011), s. 52-56.

51 İbrahim A. Gövsa, **Çanakkale İzleri**, s. 57 ve 72.

52 Heyetin dönüşü Sabah gazetesinde şu ifadelerle yer almıştır: "Çanakkale saha-i harbini ziyaret eylemek üzere cepheyi mezkureye azimet eylemiş olan heyet-i edebiye evvelki gece şehrimize avdet eylemiştir.", **Sabah**, 11 Temmuz 1333- 24 Temmuz 1915.

53 "Çanakkale'ye Giden Heyet-i Edebiye'nin Avdeti", **Türk Yurdu**, c. VIII/10, Temmuz 1331, s. 183-184.

54 "Orduya Hitabe-i Şükran", **İkdam**, nr. 6621, (11 Temmuz 1331), s. 1; Orduya Hitabe-i Şükran", **Sabah**, nr. 9289, (11 Temmuz 1331), s. 4.

“Ey vatanın kurucu ve kurtarıcı kahraman ordusu, biz memleketin düşünün ve duyan evlatları namına size geldik, (...) biz geldik, muharebe meydanlarını dolaşıp yiğitliklerinizin şerefli örneklerini gördük, şimdi göğüslerimizi kabarak İstanbul’a dönüyoruz. Orada gözlerimizle gördüğümüz bütün kahramanlıklarınızı bütün kardeşlerimize söyleyeceğiz. (...), Sen var ol, düşmanlarımız kahrolsun” ifadeleriyle son bulan beyannamede ordunun gösterdiği kahramanlıklara teşekkür edilmiştir. Gazetelerde yayınlanan bu hitabe ertesi gün cephedeki askerlere de dağıtıldığı anlaşılıyor, çünkü 27. Alay 3. Tabur kumandanı Binbaşı Halis Bey 25 Temmuz 1915 tarihli raporunda bu yazıya yer vermiştir⁵⁵.

Türk Yurdu’nda çıkan haberde heyet mensuplarının Türk Ocağı gibi yerlerde duygularını ifade edeceklerini belirtilmiştir⁵⁶. Bu konuda Türk Ocağı’nda herhangi bir faaliyet tespit edilememiş ancak heyet-i edebiye mensuplarının katılımı ile Darülfünun Konferans Salonunda bir toplantı tertiplenmesi düşünülmüş ve bununla ilgili olarak Darülfünun’dan gerekli hazırlıkların yapılması talep edilmiştir. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından Maarif Nezareti’ne gönderilen yazıda; milli bayram gününe denk gelen “23 Temmuz” Cuma günü⁵⁷ gündüz beylere, akşam hanımlara olmak üzere konferans salonunun hazır edilerek cemiyetin kullanımına tahsis edilmesi talep edilmiştir⁵⁸. Darülfünun Umum Müdürlüğünden görüş alan Maarif Nezareti⁵⁹, Konferans Salonu’nun ordu tarafından daha önceden işgal edildiği ve Darülfünun binası (Zeynep Hanım Konağı) ile birlikte hastane olarak kullanıldığı ve adı geçen salonda yaralılara ait elbise ve özel eşyaların muhafaza

55 Halis Ataksor, **Çanakkale Raporu**, Binbaşı Halis Bey’in Savaş Notları, (haz. Serdar H. Ataksor), İstanbul 2008, s. 274-275.

56 “Çanakkale’ye Giden Heyet-i Edebiye’nin Avdeti”, **Türk Yurdu**, c. VIII/10, Temmuz 1331, s. 183-184.

57 Burada heyetin dönüş tarihi belgede 9 Temmuz 1331/22 Temmuz 1915 şeklinde planlandığı ifade edilse de yukarıda bahsi geçen gazete haberinden ve İbrahim Alaaddin’in ifadelerinden heyetin ancak 22 Temmuz 1915 akşamı Çanakkale’den ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bkz, Gövsa, **Çanakkale İzleri**, s. 72.

58 **BOA, MF. MKT**, 1210-57, (1333 N 7/ 19 Temmuz 1915), lef 1.

59 **BOA, MF. MKT**, 1210-57, (1333 N 7/ 19 Temmuz 1915), lef 2.

edilmek üzere depo olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. “*Acil*” koduyla bildirilen 20 Temmuz 1915 tarihli yazıda konferans salonunun ordu tarafından tahliye edilse bile birkaç günde temizlenip hazırlanmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir⁶⁰. Arşiv belgelerinin verdiği bilgilere göre konferans salonu yine Çanakkale’den getirilen yaralılar için hastane olarak kullanıldığından⁶¹ bu konferans yapılamamıştır. Gazete ve arşiv taramalarımızda daha sonraki günlerde böyle bir konferansın tertiplendiğine dair bir bilgiyi tespit edemedik. Türk Ocağı’nda Hamdullah Suphi, Mehmet Emin gibi önde gelen Türkçü aydınlar tarafından münferit toplantılar yapılmış olabilir⁶².

Heyet-i edebiye mensuplarının İstanbul’a döndükten sonra gidiş amaçlarına uygun olarak savaş alanlarında duyduklarını, gördüklerini ve hissetlerini anlatacak eserler ortaya koyması beklenmekteydi. Bu eserler ağırlıklı olarak sanatın edebiyat, resim ve musiki şubelerinde olması gerekmektedir. Bu anlamda Çanakkale ile ilgili hissiyatını en geniş şekilde ifade eden Hamdullah Suphi olmuştur. Kendisi İstanbul’a döndükten kısa bir süre sonra İkdam gazetesinde “*Gördüklerimiz*” başlığı altında hatıra ve izlenimlerini yayınlamıştır. Tefrika halinde sekiz parça olarak 28 Temmuz-10 Ağustos 1915 [15-28 Temmuz 1331] tarihleri arasında yayınlanan hatıralar⁶³; Hamdullah Suphi’nin duyularını, sezişlerini ifade etmektedir. Edebi bir üslupla kaleme

---

60 **BOA, MF. MKT**, 1210-57, (1333 N 7/ 19 Temmuz 1915), lef 3.

61 Darülfünun binasının hastane olarak kullanımı hakkında bakınız, **BOA, MF. ALY.** 48-122, lef 1; **MF. ALY.** 52-62, Lokman Erdemir, “Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri”, **SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. XV, yıl: 12/1, s. 91-113.

62 Bu geziye katılanlar, Hüseyin Cahit gibi ferdi olarak gidenler veya hiç cepheyi görmediği halde yine de Çanakkale Savaşları üzerine yazı yazan Türkçü aydınların dönemin gazete ve dergilerinde makaleleri yer almaktadır. Bu yazıların toplu bir şekilde değerlendirmesi için bakınız: Pakize Y. Sağun, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Basınında Türkçü Aydınların Çanakkale Savaşları’na Bakışları (1914-1916)”, s. 395-418.

63 “Gördüklerimiz” başlıklı hatıralar İkdam gazetesinin; 15 Temmuz 1331, (nr. 6625); 16 Temmuz 1331, (nr. 6626); 17 Temmuz 1331, (nr. 6627); 19 Temmuz 1331, (nr. 6629); 20 Temmuz 1331, (nr. 6630); 23 Temmuz 1331, (nr. 6633); 26 Temmuz 1331, (nr. 6636); 28 Temmuz 1331, (nr. 6638) tarihli nüshalarında neşredilmiştir.

alınan yazılar Çanakkale’de yaşananları ustalıkla anlatmaktadır. Bizim de yeri geldikçe istifade ettiğimiz bu metinlerde; Çanakkale Savaşları’nda Türk ordusunun ve halkının kahramanlıkları veciz bir şekilde sunulmuştur. Hamdullah Suphi bu hatıralarını 1929 yılında “*Günebakan*” isimli kitabında tekrar yayınlamıştır⁶⁴.

Hamdullah Suphi’den sonra geniş bir şekilde bu geziden bahseden İbrahim Alaaddin olmuştur. Çeşitli yerlerde çıkan Çanakkale ile ilgili şiirlerini derlediği “Çanakkale İzleri” isimli eserinin girişinde ve şiirlerin açıklama kısımlarında gezi ile ilgili kıymetli bilgiler vermiştir. Bu eser, Birinci Dünya Harbi’nin son günlerinde hazırlanmakla birlikte ancak 1922’de yayınlanabilmiştir⁶⁵. Yukarıdaki satırlarda da ifade edildiği gibi geziye katılanların tam listesi sadece İbrahim Alaaddin’in eserinde yer almaktadır. Kendisi eseri için şu ifadeyi kullanır⁶⁶: “*Sanattan nasibi azsa da samimiyetten hissesi çoktur.*” Gerçekten de İbrahim Alaaddin’in yazdığı şiirlerde Çanakkale’de yaşananları duygulu bir şekilde ifade etmiştir.

Geziye katılanlardan Yusuf Razi, Tanin gazetesinde “*Harp Hikâyeleri*” başlıklı bir yazı kaleme alarak “*Ariburnu Cephesinde*” yaşananları anlatmıştır⁶⁷. Ağaoglu Ahmet ise Tercüman-ı Hakikat gazetesinde Çanakkale ile ilgili makaleler kaleme almıştır⁶⁸. Aynı şekilde Ali Canip Yeni Mecmua Çanakkale özel sayısında, “*Seddülbahir Grubunu Ziyaret*” başlıklı bir yazı kaleme almıştır⁶⁹. Geziye katılan şairler tarafından ilerleyen günlerde gazete

---

64 Bu derlemede küçük tasarruflarla bazı kelimelerin değiştirildiği görülmektedir. Hamdullah Suphi, **Günebakan**, Ankara 1929, s. 79-123.

65 İbrahim A. Gövsa, **Çanakkale İzleri**.

66 İbrahim A. Gövsa, **a.g.e.**, s. 13.

67 Yusuf Razi, “Harp Hikâyeleri-Ariburnu Cephesinde”, **Tanin**, nr. 2471, (20 Teşrin-i evvel 1331), s. 3.

68 Lokman Erdemir, **Çanakkale Savaşı: Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri**, İstanbul 2009, s. 308.

69 Ali Canib, “Seddülbahir Grubunu Ziyaret”, **Çanakkale: 5-18 Mart 1331-1915, Yeni Mecmua’nın Fevkalade Nüshası**, İstanbul 1334-1918, s. 65-68.

ve mecmualarda bazı manzum eserler yayınlanmıştır⁷⁰. Ancak kamuoyunun ve Harbiye Nezareti'nin beklediği oranda eser neşredilmemiştir. Nitekim geziye katılan edebiyatçılar basın tarafından eleştirilmiştir⁷¹. Geziye katılanlardan gazeteci Muhittin Birgen, Çanakkale müdafaası, “*o kadar heybetli idi ki onun bu mehabeti karşısında adeta herkesin dili tutuldu. Çok bir şey yazan olmadı*” demek suretiyle ortaya konacak işin zorluğuna dikkat çekmiştir⁷². Mehmet Akif ise tüm bu zorlukları aşarak Çanakkale Cephesi'ne gitmemesine rağmen en anlamlı ve en güzel şiiri kaleme almıştır⁷³. “Çanakkale Şehitlerine” ismiyle bilinen şiirde Türk askerinin kahramanlığını edebi bir şekilde anlatmıştır⁷⁴. M. Akif'in yazdıkları edebiyat otoritelerinin ittifakıyla bu alanda yazılan en iyi eserdir.

Savaşta Görsel Propaganda Hamlesi: Mecmualar

Harbiye Nezareti edebi heyetten istediği verimi alamayınca bu eksikliği gidermek için yeni girişimlerde bulunmuştur. Özellikle bu heyet içerisinde yer alan fotoğrafçıların çektiği resimler ve diğer cephelerden gönderilen malzemeler ile birlikte görsel yanı ön planda olan bir dergi yayınlanmıştır. Edebi heyetin gönderilmesi planlandığı günlerde gündeme getirilen “*harp*

70 Erol Köroğlu, **Ottoman Propaganda and Turkish Identity: Literature in Turkey During the World War I**, London, New York 2007.

71 Ömer Çakır, “Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri”, isimli eserinde bu geziye katılan edebiyatçıların yayınladığı eserleri edebi yönden tasnif ederek incelemiştir. Müellif, edebiyatçıların kendilerinden beklenen oranda eser üretmedikleri kanaatinde. Detaylı bilgi için bakınız: Ömer Çakır, **Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri**, s. 46-73.

72 Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki'de On Sene, İttihat ve Terakki Neydi?, s. 216.

73 M. Akif, Çanakkale Savaşlarının devam ettiği günlerde önce Berlin'e gitmiş oradan döndükten sonra kısa bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Mayıs 1915'de Necit'e gitmiştir. Buradan dönüşü Ekim 1915'in ilk haftasıdır. Sebülürreşad'da çıkan haberler için bakınız: M. Ertuğrul Düzdağ, **Mehmed Akif Ersoy**, Ankara 1996, s. 59-71.

74 M. Akif'in bu şiiri Safahat 6. kitapta yer almıştır. M. Akif Ersoy, **Safahat**, (haz: M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 2007, s. 385-387.

risalesi” neşretmek fikri “*Harp Mecmuası*” adıyla hayata geçirilmiştir⁷⁵. Bu dergi devletin görsel propaganda çalışmalarına en önemli örneklerinden birisidir. Adeta savaş sırasında devletin prestij dergisidir⁷⁶. Aynı dönemde diğer sanat, edebiyat ve bilim dergileri sayfa, içerik ve kalite azalmasına maruz kalırken, Harp Mecmuası savaşın en zor günlerinde bile üç-dört yıl ayakta kalabilmiştir. Harp Mecmuası’nın ilk üç-dört sayısı ağırlıklı olarak Çanakkale Cephesi’ne ayrılmıştır⁷⁷. Burada heyet-i edebiyenin cephe ziyaretlerine ait bazı fotoğrafları yayınlanmıştır. Harp Mecmuası ilerleyen sayılarında tüm cephelerden kahramanlık duygularına yer verecek görsel ağırlıklı malzeme yayınına devam etmiştir.

Harp Mecmuası, Kasım 1915 ile Haziran 1918 tarihleri arasında 27 sayı olarak çıkmıştır. Baskıda kuşe kâğıt kullanılmış, Viyana’dan teknik malzeme desteği alınmış, kâğıt⁷⁸ ve mürekkep⁷⁹ için Matbaa-i Amire’nin imkânları kullanılmıştır. Derginin tüm hazırlık süreci Harbiye Nezareti Genel Karargâhında gerçekleşmiştir⁸⁰. Bu dergi aslında bir fotoğraf dergisi gibidir. Resim altı bilgiler eşliğinde hemen hemen her sayfada cephe fotoğrafları

---

75 Harp Mecmuası, A. Fuat Bilkan ve Ömer Çakır tarafından eserin tamamı olmamakla birlikte birçok yazı, resim ve şiirlerden oluşan bir seçki halinde 2004 yılında yeni harflerle yayınlanmıştır. Eserin girişinde dergi hakkında ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Bkz, **Harp Mecmuası**, (Haz: A. Fuat Bilkan ve Ömer Çakır), İstanbul 2004.

76 Harp Mecmuası’nın savaşın görsel yanını yansıtmaya ve bu yönde yapılan propaganda çalışmaları hakkında geniş bilgi için bakınız, Erol Köroğlu, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Propagandadan Millî Kimlik İnşasına**, İstanbul 2004, s. 187-208.

77 Harp Mecmuası’nın Çanakkale Savaşlarını ele alması ile ilgili kısa bir değerlendirme yazısı için bakınız: Ahmet Esenkaya, “Harp Mecmuası ve Çanakkale Muharebesini Tasvirdeki Rolü”, **Türk Yurdu**, Nisan 2001, c. XXI/164, s. 35-38.

78 Kuşe kâğıtlar Viyana’dan getirilmiştir. **BOA, MF. MKT.** 1211-12, (1333 L 8/ 19 Ağustos 1915); **MF. MKT.** 1211-13, (1333 L 8/ 19 Ağustos 1915).

79 1916 yılı başlarında Harp Mecmuası’nın yeni sayısı için gerekli olan 20 kilo kadar mürekkep Matbaa-i Amire müdürlüğünden talep edilmiştir. Bkz, **BOA, MF. MKT.** 1214-42, (1334 R 18/ 23 Şubat 1916).

80 Niyazi A. Banoğlu, **Türk Basımında Çanakkale Günleri**, İstanbul 1982, s. 100.

kullanılmıştır. Düz yazılar olmakla birlikte cephelerden gelen kahramanlık hikâyeleri ve Türk ordusunun kazandığı zaferler işlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda aktif savaşa katılan tüm komutanların fotoğrafı yer almış özellikle de şehitler için ayrı sütunlar verilmiştir⁸¹. Ancak, devletin bütün imkânlarının seferber edilmesine rağmen mecmuanın son sayılarında gecikme yaşanmış ve daha düşük kalitede yayınlanabilmiştir. Derginin 25. ve 26. sayıları beş aylık gecikme ile ve iki sayı birlikte çıkmış, son üç sayı üçüncü hamur kâğıda basılmıştır.

Çanakkale kahramanlığını yaşatmak amacıyla yapılan diğer bir girişim yine edebiyat çevrelerinden gelmiştir. Ziya Gökalp'in öncülük ettiği Yeni Mecmua idarecileri tarafından Çanakkale Savaşları'na "özel" bir sayı hazırlanmıştır⁸². "Çanakkale: 5-18 Mart 1331-1915, Yeni Mecmua'nın Fevkalade Nüshası" ismiyle yayınlanan ek dergi yaklaşık 146 sayfa ve üç sütun halinde çıkmıştır. Bu çalışma 1918 yılı 18 Mart Zaferi'nin üçüncü yılında Mart ayına yetiştirmek üzere hazırlanan dergi 1918 ortalarında ancak çıkabilmiştir. Mehmet Talat, "Birkaç Söz" başlığı ile çıkan takdim yazısında özel sayının niçin çıkartıldığı ve savaş yıllarında yaşanan imkânsızlıkları anlatmıştır. Mehmet Talat, Çanakkale ile ilgili İstanbul'da yaşayan tüm aydınlara çağrıda bulduklarını ancak bazılarının cevap vermek lütfunda dahi bulunmadığını ifade eder⁸³. Dergide Mehmet Talat'ın yazdığı önsöz, Sultan Reşad'a isnat edilen gazeli ve buna Yahya Kemal tarafından yazılan tahmis dışında 69 adet yazı bulunmaktadır. Şiir, hikâye, hatıra, mülakat ve nesir yazılarından oluşan eserlerin tamamı Çanakkale şehri ve Çanakkale Savaşları'nda yaşanan kahramanlıklar ile

---

81 Mecmua hakkında detaylı bilgi için bakınız: **Harp Mecmuası**, s. 1-17.

82 Erol Köroğlu, "Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı", **Toplumsal Tarih**, C. XIX/111, (Mart 2003), s. 94-99.

83 Mehmet Talat, "Birkaç Söz", **Çanakkale: 5-18 Mart 1331-1915, Yeni Mecmua'nın Fevkalade Nüshası**, İstanbul 1334-1918.

ilgilidir⁸⁴. Heyet-i edebiyenin ürünleri kısmında belirtilen harp edebiyatı eksikliği bu özel çalışma ile bir nebze giderilmeye çalışılmıştır. Bu özel sayı içerisinde Çanakkale gezisine katılan yedi yazarın da eseri bulunmaktadır⁸⁵.

1918 yılında yayınlanan diğer bir özel sayı ise; yine savaş boyunca Çanakkale Muharebeleri ile ilgili birçok yazı, haber ve resme sayfaları arasında yer veren Donanma Mecmuası tarafından hazırlanmıştır. 18 Mart Zaferi'nin her yıl dönümünde kutlamayı milli bir vazife olarak telakki eden Donanma Mecmuası, bu zaferin “*hatıra-i mefahirini yâd eylemek maksad-ı mübecceliyle nüsha-i fevkaladeyi tertip ve neşretmiştir*”. “Çanakkale 5-18 Mart Zaferi” ismiyle yayınlanan özel sayıda Yeni Mecmua’da olduğu gibi şiir ve makalelere yer verilmiştir. Donanma Mecmuası’nın 1737-1772 sayfaları arasında şiirlerle birlikte 24 adet yazıya yer verilmiştir. Bu nüshada edebi heyette yer alan yazarlardan hiç birisinin yazısı çıkmamıştır⁸⁶.

---

84 Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı farklı araştırmacılar tarafından Latin harflerine aktarılmıştır: **Çanakkale: Yeni Mecmua’nın Özel Sayısında Neşredilen Çanakkale Savaşları Üzerine Değerlendirmeler 5/18 Mart 1331-1915**, (Neşre haz. Abdurrahman Güzel), Çanakkale, 1996, 415 sf.; **Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı**, (haz. M. Albayrak- A. Özyurt), İstanbul 2006, 384 sf.; **Çanakkale’yi Yaşamak: Yeni Mecmua**, (haz. H. Ersin Avcı, vd.), İstanbul 2006, 486 sf.; **Çanakkale: 18 Mart 1915, Yeni Mecmûa’nın Nüsha-i Fevkalâdesi**, (haz. Murat Çulcu), İstanbul 2006, 384 sf.

85 Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı’nı ilk kez günümüz harfleri ile 1996 senesinde yayınlayan Abdurrahman Güzel, bu çalışmada yer alan eserlerin tamamının bu geziye katılan münevver insanların ürünü olduğunu ifade eder. Bu doğru değildir. Geziye katılanlar fotoğraf ve sinemacı dahil toplam 19 kişidir, oysa bu dergide toplam 69 farklı yazarın eseri bulunmaktadır. Yukarıdaki satırlarda da ifade edildiği gibi geziye katılan yazarlardan sadece yedisinin çalışması yer almıştır. [Bkz: **Çanakkale: Yeni Mecmua’nın Özel Sayısında Neşredilen Çanakkale Savaşları Üzerine Değerlendirmeler 5/18 Mart 1331-1915**], (haz. Abdurrahman Güzel), s. V-VI], Heyet-i edebiyeden özel sayı için yazı gönderenlerin isimleri şunlardır: Enis Behiç, Mehmet Emin, Rauf Yekta, Hıfzı Tevfik, Ali Canib, Hakkı Süha, İbrahim Alaaddin.

86 Donanma Mecmuasının “Çanakkale 5-18 Mart Zaferi” özel sayısı 2011 yılında günümüz harflerine aktarılmıştır: **Donanma Mecmuası: Çanakkale 5-18 Mart Zaferi ve Bir Destanın Hatıra Panoraması**, (Ed. M. Bıyıklı), İstanbul 2011.

Çanakkale Savaşları ile ilgili görsel malzeme ile desteklenmiş son çalışma ise savaşın sosyal ve psikolojik boyutu ile doğrudan ilgili olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından yayınlanan “*Harbi Umumi Panoraması*” ve “*Harbi Umumi Çanakkale Hatırası*” isimleriyle çıkan savaş fotoğraflarıdır. Üstün baskı tekniği ile Avrupa’da bastırılan bu hatıra albümleri Çanakkale Cephesi ile ilgili birçok orijinal resmi içerisinde barındırmaktadır⁸⁷. Nazım Polat, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti isimli eserinde bu albümlerin sayısının on beş olduğunu ifade etmektedir⁸⁸.

Çanakkale Cephesi’nin Filme Alınması

Harbiye Nezareti, edebiyat, musiki ve resim sanatlarında verilecek eserler yanı sıra görsel propagandayı en iyi şekilde yapabilmek için savaş sahnelerinin filme çekilmesini planlamıştır. O dönemde fotoğraf ve sinema birlikte ele alınmış hatta literatürde sinema fotoğraflarının alınması gibi ifadeler kullanılmıştır. Bütün cephelerde her kolordunun emrinde fotoğrafçı istihdam edilmiştir. Daha çok ihtiyat zabitlerinden seçilen bu fotoğrafçılar İstanbul’daki merkez karargâhta kısa bir kurs ve teknik destek aldıktan sonra cephelere sevk edilmiştir⁸⁹. Fotoğraf ve bunun için gerekli olan malzeme Osmanlı Devleti’nde yaygın olduğu için bu konuda fazla bir sıkıntı yaşanmamıştır⁹⁰. Ancak savaş sahnelerinin filminin çekilmesi, o günün şartlarında çok zor başarılan bir iştir. Sinemanın, Osmanlı Devleti’ne girişi çok yeni olmakla birlikte bu alanda

---

87 **Harb-i Umumi Çanakkale Hatırası**, No: 0-15, [Berlin], Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, [1916]= Weltkrieg Erinnerung an Tschanak-kale, No: 0-15, [Berlin], Ministerium für Nationale Verteidigung, [1916], aktaran: A. Koyuncu-Ö. Keskin-C. S. Sönmez, **Çanakkale Savaşları Bibliyografyası**, s. 163.

88 Nâzım H. Polat, **Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti**, s. 157.

89 Askeri ve sivil fotoğrafçılar için “harp fotoğrafçılığına mahsus ruhsatname” hazırlanmış ve cepheye gönderilecek şahıs ile ilgili kişisel ve şirket bilgileri bu ruhsata işlenmiştir. Ayrıca fotoğrafçıların cephede uyması gereken kuralları içeren 11 maddelik talimatname hazırlanmıştır. Bkz: **BOA, DH. EUM. VRK**, 25-51, (1334 M 19/ 27 Kasım 1915).

90 Osmanlı Devleti’nde fotoğrafçılığın seyri için bakınız: Engin Özendes, **Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğrafçılık (1839-1919)**, İstanbul 1995.

bazı girişimler yapılmıştır. Ayrıca bu sektörün tamamen yabancı unsurların kontrolünde olduğu da belirtilmelidir⁹¹.

Çanakkale Cephesi'ne gönderilen edebi heyet içerisinde bir fotoğrafçı ve sinemacı yer aldığını yukarıda ifade edilmişti. İlginç bir şekilde grup içerisinde bu geziye ait hatıra ve izlenimlerini kaleme alan yazarlar, bu kişilerin kim olduğuna dair herhangi bir bilgi vermemiştir. Gezi için davetiyelerin dağıtıldığı tarihten üç gün sonra Maarif Nezareti tarafından gündeme getirilen bir talep doğrultusunda Çanakkale Cephesine gönderilen sinemacı ve fotoğrafçının isimlerini tespit edebilmekteyiz⁹². Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından organize edilen ve ünlü sinemacı Sigmund Weinberg'un şirketi adına cepheye gönderilecek kişiler Ermeni milletinden Ara ve Koçu Efendiler olarak belirlenmiştir. Maarif Nezareti'nin, bu kişilerin "*ahlak ve vatan ile olan bağları*" konusunda bazı tereddütleri bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kişilerin cepheye gönderilmesine itiraz ederek, onların yerine bir Türk vatandaşının gönderilmesini teklif etmiştir⁹³. Harbiye Nezareti'nin cevabi yazısında ise Sigmund Weinberg⁹⁴ ile yapılan sözleşmenin iptal edilemeyeceği ancak teknik eleman olarak Alman vatandaşı Makis Herdel ile yine güvenlik soruşturması Polis Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından yapıpıp sakınca görülmeyen

---

91 Sinema'nın Osmanlı Devleti'ndeki serüveni ve propaganda amacı ile ilgili kullanımı için şu eserlere bakınız: Ali Özuyar, **Devlet-i Aliye'de Sinema**, Ankara 2007; Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Sinema Tarihi Hakkında Bazı Yeni Bilgiler", **Kitap Kokusu**, s. 2, İstanbul 2000, s. 458-471; Selahattin Önder-Ahmet Baydemir, "Türk Sinemasının Gelişimi (1895-1939)", **Eskişehir Osmangazi Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, c. VI/2, (Aralık 2005), s. 113-135; Özde Ç. Thomen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)", **Kurgu: Online International Journal of Communication Studies**, vol: 2, (June 2010), s. 1-17; Mustafa Özen, "II. Meşrutiyet Döneminde Belgesel Sinema ve Propaganda (1908-1914)", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, S. III, (Bahar 2006), s. 91-102.

92 **BOA, MF. MKT.** 1210-33, (1333 Ş 25/ 8 Temmuz 1915), lef 1.

93 Aynı belge.

94 Sigmund Weinberg ve Türkiye'deki sinema faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Burçak Evren, **Türkiye'ye Sinemayı Getiren Adam Sigmund Weinberg**, İstanbul 1995.

Arakisyan Efendi'nin cepheye gönderileceğini ifade edilmiştir⁹⁵. Bu belgenin verdiği bilgiler doğrultusunda edebi heyetle cepheye giden kişilerin Makis Herdel ve Arakisyan Efendi olduğunu söyleyebiliriz. Fotoğrafçının çektiği resimlerden bazıları Harp Mecmuası ve gazetelerde yayınlanmıştır. Çanakkale Cephesinden sinematograf makinası ile alınan sessiz film görüntüleri ise ilk kez İstanbul'da Ferah Tiyatrosu'nda 2 Eylül 1915 [20 Ağustos 1331] Perşembe gündüz ve akşam olmak üzere iki seansta halka gösterilmiştir. Sinema gösterisinin ilanında “Çanakkale harp muntikalarını gösteren sinema şeritlerinin ilk defa olarak irae edileceği” yani gösterileceği ifade edilmiştir⁹⁶.

Çanakkale Cephesi'ne gönderilen bu ilk sinemacıdan sonra Maarif Nezareti'nin de bölgeye sinema görüntüleri almak için bir fotoğrafçı/sinemacı gönderme düşüncesi vardır. Darülmualimin-i Aliye fotoğraf muallimi olan Necati Bey'in cepheye gönderilmesi meselesi Maarif ve Harbiye Nezaretleri arasında uzun yazışmalar sebep olmuştur⁹⁷. Yukarıda edebi heyette yer alan teknik elemanların kimliklerini tespit ettiğimiz belgede Maarif Nezareti'nin planlarını görmektediriz. Burada bakanlık tıpkı Harbiye Nezareti gibi, sorumluluğu altındaki mekteplere harpteki kahramanlıkları göstermek istemektedir. Nezaret özellikle Çanakkale Savaşları'nda ısrar etmektedir.

Savaşta askerin kahramanlığı en iyi ve canlı bir şekilde ancak sinema tekniği ile anlatılabilirdi. Fotoğraf muallimini sinemacı olarak cepheye göndermek imkânsızlığın derecesini de göstermesi bakımından dikkate değer bir durumdur. Nitekim nezaret, Necati Bey'in bu işte gayrimüslimler kadar

---

95 **BOA, MF. MKT.** 1210-33, (1333 Ş 25/ 8 Temmuz 1915), lef 2.

96 Sinemanın, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti menfaatine gösterileceği ifade edilmiştir. Zaten adı geçen filmler cemiyet tarafından Harbiye Nezareti adına çekilmektedir. İkdâm'da çıkan ilan için bakınız: “Çanakkale Harp Menazırı”, **İkdâm**, nr. 6660, (19 Ağustos 1331),

97 Necati Bey'in Çanakkale'ye gönderilmesi konusuna iki belgeden (**MF. MKT** 1210-33 ve 1211-34) hareketle ve referans belirtmeden ilk temas eden Ali Özüyar olmuştur. Popüler bir dergide yayınlanan yazı için bakınız: Ali Özüyar, “Çanakkale Cephesi'ni Filme Alan Muallim Necati, Ateş Hattında İlk Kameraman”, **Atlas Tarih**, s. VI, (2011), s. 82-85.

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti

uzman olmadığını ancak onlardan daha fazla vatanperver ve vazifesinas olduğunu vurgulamıştır. Cephe filmlerinin alınmasını “milli” bir görev olarak gören nezaret, Necati Bey’in gidiş amacını şu şekilde belirtmiştir⁹⁸: “*Harekât ve muvaffakiyet-i askerimize dair mektep şâkirdanına sinema göstermek gibi milli bir emel ile Çanakkale’ye*” gönderilmesi planlanan Necati Bey’in cepheye gidişi kolay olmamıştır.

Harbiye Nezareti, Temmuz ayı içerisinde Çanakkale’ye giden bir ekip olduğu için Necati Bey’in Üçüncü Ordu nezdinde görev yapmasını teklif etmiştir⁹⁹. Maarif Nezareti, ilk başta Doğu Cephesi’nin uzaklığını ve masrafları bahane ederek “gönülsüz” davranmışsa da askeriyeden gelen görüşe karşı çıkmamış ve Necati Bey’i Üçüncü Ordu bölgesine göndermeyi kabul etmiştir¹⁰⁰. Yine Harbiye Nezareti’nin yönlendirmesiyle cephelere gidecek olan sinemacıların Harbiye Nezareti namına Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile bir sözleşme imzalamaları gerekmektedir. Bu sözleşmede sinema çekimi ile ilgili teknik şartlar ve hangi koşullarda vazife yapılacağına dair bilgiler yer alır¹⁰¹.

Maarif Nezareti, Necati Bey’in “*ne gibi şeraitle gönderileceği ve ne suretle ifa-yı hizmet edeceğini*” öğrenmesi için, kendisini Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile görüştürmüştür¹⁰². Bu arada Maarif Nezareti, “*bu kadar uzak bir yol için nezaretin ihtiyar-ı masraf edecek parası olmadığını*” gerekçe göstererek Necati Bey’in yol masrafları ve çekim için gerekli olan sinema şeritlerinin de Harbiye Nezareti tarafından karşılanması şartıyla cepheye gönderilmesine razı olmuştur¹⁰³. Ancak Temmuz ayında iki kurum arasında yazışmalar devam etmiş ve Maarif Nezareti, Necati Bey’i Doğu Cephesine göndermemek için çeşitli “bahaneler” üreterek işi yokuşa sürmüştür. Ağustos ayında ise Maarif Nezareti’nin isteği kabul edilmiş ve Necati Bey’in masrafları da

98 **BOA, MF. MKT.** 1210-63, (1333 N 25/ 6 Ağustos 1915).

99 **BOA, MF. MKT.** 1210-33, (1333 Ş 25/ 8 Temmuz 1915), lef 2.

100 **BOA, MF. MKT.** 1210-33, (1333 Ş 25/ 8 Temmuz 1915), lef 3.

101 **BOA, MF. MKT.** 1210-33, (1333 Ş 25/ 8 Temmuz 1915), lef 4.

102 **BOA, MF. MKT.** 1210-33, (1333 Ş 25/ 8 Temmuz 1915), lef 5.

103 **BOA, MF. MKT.** 1210-63, (1333 N 13/ 25 Temmuz 1915).

kendi bakanlığından karşılanmak üzere Çanakkale Cephesi'ne gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Savaşın olanca şiddeti ile devam ettiği günlerde sinema için gerekli olan boş film tedariki de problem olmuş, sürecin uzaması üzerine Necati Bey, kendi gayretleri ile piyasadan boş film bulmuştur. Galata'da bir şubesi bulunan Gaumont sinema şirketinden metresi beş kuruştan olmak üzere 200 metre boş film satın alınmıştır. Ödemeler Necati Bey'in görevli olduğu okul (Darülmualimin-i Aliye) müdüriyeti tarafından yapılmıştır¹⁰⁴. Bu arada Necati Bey ve Maarif Nezareti'nin ısrarları etkili olmuş ve Necati Bey'in Üçüncü Ordu yerine Çanakkale Cephesi'ne gönderilmesi kabul edilmiştir. Necati Bey'in yol ve ilgili masrafları da Maarif bütçesinden karşılanmıştır¹⁰⁵.

29 Ağustos'ta ödeme emri çıkan Necati Bey'in Eylül ayında cepheye ulaştığı anlaşılmaktadır. Sinema ve fotoğraf çekmek üzere Gelibolu'ya gönderilmiş olan Necati Bey, bütün tehlikeleri göze alarak avcı hatlarına kadar gidip savaş resimleri çekmiştir¹⁰⁶. Cephede görevli subaylardan İzzettin Çalışlar günlüğünde Necati Bey'in faaliyetlerinden şu şekilde bahsetmektedir¹⁰⁷:

“8 Eylül 1915;(…) sinema almak üzere ordudan Necati Bey isminde birisi geldi, grup heyetinin birkaç vaziyette resmi alındı, 59. Alay tarafından bazı harekât gösterildi.

10 Eylül 1915; yanımda Tanin muhabiri Ekrem Bey ve sinemacı Necati Bey vardı, Kayacık ağlına bir müçtemi top ateşi açtırdık, sineması alındı.”

---

104 Maarif Nezareti tarafından gönderilen 25 Ağustos 1915 tarihli tezkirede film şeritlerinin acilen satın alınması belirtilmektedir. **BOA, MF. MKT.** 1211-34, (1333 L 14/ 25 Ağustos 1915).

105 Kararnamesinde şu ifadeler yer verilir: “Çanakkale cephe-i harbine sinema ahzı için azimet edecek olan Darülmualimîn-i Âliye fotoğraf muallimi Necati Bey'e harcırah ve mesarif-i zarurîyesine medar olmak üzere bin kuruş maktuen itası tensip edilmiş.” Bakınız: **BOA, MF. MKT.** 1211-43, (1333 L 18/ 29 Ağustos 1915).

106 **BOA, MF. MKT.** 1210-33, (1333 Ş 25/ 8 Temmuz 1915), lef 6.

107 **On Yıllık Savaşın Günlüğü: Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Not Defterinden,** (Yay. haz. İ. Görgülü- İzzeddin Çalışlar), İstanbul 2007, s. 147.

Beşinci Ordu Karargâhı'nda istihdam edilen Necati Bey, refakatine verilen askerlerle Gelibolu'yu dolaşıp en müstesna kareleri elde etmiştir. Bazen de ordunun talim provaları, askere yemek dağıtımı, askerin dinlenmesi ve topçu atışları gibi çekimler için özel manevralar düzenlenerek bunların görüntüleri alınmıştır.

Necati Bey'in yanında götürdüğü bütün filmleri “*cephe-i harpte hakiki muharebe*” resimleri çekerek bitirmiş ve İstanbul'a geri dönmüştür¹⁰⁸. Bu filmlerin menfiden müspete çevrilmesi ayrı bir iş olarak ortaya çıkmaktadır. Necati Bey, İstanbul'a geldikten sonra bir müddet de bunlarla uğraşmış ancak makinası olmadığı için başarılı olamamıştır. Bu konuda iki nezaret arasında yazışmalar devam etmiş sonunda yine İstanbul piyasasından ve Avrupa'dan teknik destek alınmıştır.

Beşinci Ordu Kumandanlığı tarafından Necati Bey'in gösterdiği “*gayret ve fedakârlık*” “şayan-ı takdir” görülmüş ve kendisinin tebrik edilmesi özellikle Enver Paşa tarafından vurgulanmıştır¹⁰⁹. Necati Bey'in aslen sinema uzmanı olmamasına rağmen olağanüstü azim ve gayret göstermesi sebebiyle tekrar cepheye gönderilmek üzere karargâha gelmesi istenmiştir¹¹⁰. Maarif Nezareti 6 Ekim 1915 [23 Eylül 1331] tarihli yazısında Necati Bey'in cepheden getirdiği filmlerin henüz negatiften pozitif hale çevrilmediği ve yeni boş film tedarik edilmeksizin cepheye gönderilmesinde bir fayda olmayacağını ifade etmiştir¹¹¹. Harbiye Nezareti de kendilerinde de hiç boş film kalmadığını Maarif Nezareti'nin Avrupa'dan film getirmesini istemiştir¹¹². Maarif Nezareti,

---

108 **BOA, MF. MKT.** 1210-33, (1333 Ş 25/ 8 Temmuz 1915), lef 6.

109 Başkumandan Vekili Enver Paşa imzasıyla gönderilen 3 Ekim 1915 tarihli tezkire için bkz. **BOA, MF. MKT.** 1210-33, (1333 Ş 25/ 8 Temmuz 1915), lef 6.

110 **BOA, MF. MKT.** 1210-33, (1333 Ş 25/ 8 Temmuz 1915), lef 6.

111 Maarif Nezareti'nin 6 Ekim 1915 tarihli Başkumandanlık Vekâletine hitaben yazılan tezkiresi için bakınız: **BOA, MF. MKT.** 1210-33, (1333 Ş 25/ 8 Temmuz 1915), lef 7.

112 **BOA, MF. MKT.** 1213-56, (1334 S 18), lef 1.

film sorununu çözmek için Selanik Postanesi üzerinden Avrupa'ya boş sinema filmi sipariş etmiştir¹¹³.

11 Ekim 1915 tarihli kararnameden anlaşıldığı üzere Necati Bey'in ihtiyaç duyduğu malzemeler zor da olsa temin edilerek tekrar Gelibolu'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Yine kendisine masrafları için bin kuruş ödenek ayrılmıştır¹¹⁴. Tekrar cepheye gönderilen Necati Bey burada çeşitli birliklerin ve düşman hatlarının görüntülerini almaya devam etmiştir. Ancak Necati Bey "*menazır-ı mühimme-i askeriye*" fotoğrafları alırken bir obüs parçası isabetiyle bacağından yaralanmış¹¹⁵ ve İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır.

Necati Bey'in hizmetlerinden son derece memnun olan Başkumandanlık Vekâleti, Beşinci Ordu fotoğrafçısı olarak istihdam edilen Necati Bey'in görev süresini uzatarak savaş bitinceye kadar cepheye kalmasını istemiştir. Necati Bey'in önemli harp manzaraları dışında, subayların da resimlerini çekmek ve gerektiğinde farklı cephelerde görevlendirilmek üzere ordu emrinde ve cepheye tutulmasını belirtmiştir¹¹⁶. Maarif Nezareti ise Necati Bey'in yaralı olduğunu ve tekrar cephenin zahmetine katlanacak sıhate sahip olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Necati Bey'in ameliyatı esnasında 12 lira kıymetinde olan fotoğraf makinası da kırılmış olduğu ve bu makinanın tazmin edilmesi talep edilmiştir¹¹⁷. Necati Bey'in sağlık durumu ile ilgili biraz daha derinlemesine araştırma yapan Harbiye Nezareti, Necati Bey'in yarasının cepheye gitmesine mani teşkil etmeyecek kadar hafif olduğu belirtilerek kendisinin bir an önce

---

113 Harbiye Nezareti'nden gelen 28 Eylül 1331/ 11 Ekim 1915 tarihli evrakın üzerine eklenen not için bakınız: **BOA, MF. MKT.** 1213-56, (1334 S 18/ 26 Aralık 1915), lef 1.

114 **BOA, MF. MKT.** 1210-33, (1333 Ş 25/ 8 Temmuz 1915), lef 8.

115 **BOA, MF. MKT.** 1213-56, (1334 S 18/ 26 Aralık 1915), lef 3.

116 Harbiye Nezareti müsteşarı tarafından imzalanan 22 Aralık 1915 tarihli evrak için bakınız: **BOA, MF. MKT.** 1213-56, (1334 S 18/ 26 Aralık 1915), lef 2.

117 Maarif Nezareti, Necati Bey'e "birkaç ay müsaade" verilmesini talep eder, 26 Aralık 1915 tarihli yazı için bakınız: **BOA, MF. MKT.** 1213-56, (1334 S 18/ 26 Aralık 1915), lef 3.

vazifesinin başına dönmesini talep etmiştir. Harbiye Nezareti, ifadelerini sertleştirerek, hem birçok fotoğrafı alınacak askeri manzaralar olduğunu hem de Necati Bey'in "*cihet-i askeriyenin*" emrinde bir nefer olduğunu ve ayrıca kırılan makine hakkında gerekli incelemenin yapılacağını belirtmiştir. Necati Bey'in bir an evvel genel karargâha gönderilmesi bildirilmiştir¹¹⁸. Harbiye Nezareti'nin ısrarı karşısında geri adım atan Maarif Nezareti, Necati Bey'in cepheye gönderilmesini kabul etmiş ancak kendisine yeni bir makine tedarik edilmeden gönderilmesinde bir fayda olmayacağı ifade edilmiştir.

Harbiye Nezareti'nin baskıları sonucunda üçüncü kez Gelibolu'ya gitmesi kararlaştırılan Necati Bey için bin kuruş olmak üzere ödenek tahsis edilmiş ve kendisi tekrar Çanakkale Cephesi'ne gönderilmiştir¹¹⁹. Son kez gönderildiği bu cepheden kara savaşlarının sonra ermesiyle geri dönen Necati Bey, son görevinde harp sahalarına ait yirmi bir adet sinema filmi çekmiş ve bunları İstanbul'a göndermiştir¹²⁰. Bu filmlerin sinemalarda gösterilebilmesi için yine negatiften pozitifte aktarılması gerekmektedir. Bu iş için bir Amerikan vatandaşından yararlanılmıştır. Mösyö Wilson tarafından negatifler banyo edilerek gösterime hazır hale getirilmiştir. Maarif Nezareti, Harbiye Nezareti'nin arşivinde olan bu filmleri okullar kapanmadan önce öğrencilere göstermek düşüncesindedir¹²¹. Bakanlık, Necati Bey'in çektiği filmleri talep etmiştir. Bu sinema gösterimlerinin yapıldığına dair bilgiyi tespit edemedik¹²².

---

118 1 Ocak 1916 tarihli ve Enver Paşa'nın imzasını taşıyan bu yazı için bakınız: **BOA, MF. MKT.** 1213-56, (1334 S 18/ 26 Aralık 1915), lef 5.

119 30 Kanun-ı evvel 1331/12 Ocak 1916 tarihli kararname için bakınız: **BOA, MF. MKT.** 1213-56, (1334 S 18/ 26 Aralık 1915), lef 7.

120 Belgede "*melfuf pusulada esamisi muharrer*" şeklinde ifadeler bulunsa da bu resimlerin listesinin yer aldığı evrak ilgili dosyada bulunmamaktadır. Bakınız: **BOA, MF. MKT.** 1216-34, (1334 B 24/ 27 Mayıs 1916), lef 1.

121 Maarif Nezareti'nin 27 Mayıs 1916 tarihli tezkiresi için bakınız: **BOA, MF. MKT.** 1216-34, (1334 B 24/ 27 Mayıs 1916), lef 1.

122 Çanakkale gösterimleri tespit edilememekle birlikte Maarif Nezareti evrakında Güç Dernekleri Müfettiş-i Umumiliği'nin okullara yönelik eğitici sinema gösterimleri olduğu bilinmektedir. **BOA, MF. MKT.** 1223-24, (1335 Ca 5/ 27 Şubat 1917).

Bu arada Necati Bey'in çektiği savaş fotoğraflarından dört tanesi de Padişah Sultan Reşad'a takdim edilmiştir¹²³.

Necati Bey, Çanakkale Savaşları sona erdikten sonra aynı yıl (1916) içerisinde Bağdat'a gitmiş¹²⁴, oradan Babil harabelerinin bulunduğu bölgeye geçerek “*asar-ı atikanın*” fotoğraflarını çekmiştir¹²⁵. 1917'de ise Kafkas Cephesinde görevlendirilmiştir¹²⁶. Ayrıca özel izinlerle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çekimler yapmıştır¹²⁷. Görüldüğü üzere Necati Bey'in çekim faaliyetleri savaş boyunca devam etmiştir.

Almanya kendi halkına sinema marifetiyle Türk ordusunun kahramanlığını göstermek ve harbe dair olaylar hakkında bilgi vermek için ülkesinde bir istihbarat odası açmayı ve sinematograf ile film göstermeyi planlamıştır. Bunu gerçekleştirmek Türk cephelelerinden görüntü almak üzere sinema tekniğinden anlayan istihbarat subaylarını göndermiştir. Haziran 1915'de geleceği ifade edilen Alman istihbarat subaylarına gerekli kolaylığın gösterilmesi için Dâhiliye Nezareti'nden yardım istenmiştir¹²⁸. Bu subaylar içerisinde Ulrich,

---

123 Sultan Reşad'a arz ve takdim etmek üzere Teşrifat Müdür-i Umumisi İsmail Cenani Bey'e teslim edilen Çanakkale harbi fotoğrafları için bakınız: **BOA, MF. MKT.** 1213-56, (1334 S 18/ 26 Aralık 1915), lef 4. Bugün Dolmabahçe Sarayı'nda yer alan Milli Saraylar Arşivi'nde Çanakkale Savaşları ile ilgili resim, tablo ve üzerine Çanakkale işlenmiş halı gibi bazı eserler mevcuttur. Bakınız: Ayşe Fazlıoğlu, “Dolmabahçe Sarayı'nda Çanakkale Haritalı Bir Halı ve Çanakkale Savaşı'nın Türk Sanatına Etkileri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, s. III, (Mart 2005), s. 58-73.

124 Necati Bey'in Bağdat'ta iken merkez ile irtibatı kesilmiş ve kendisinin nerede olduğu Bağdat Vilayeti'nden sorulmuştur. **BOA, DH. ŞFR.** 67-101, (1334 L 26/ 26 Ağustos 1916).

125 **BOA, DH. ŞFR.** 530-104, (1332 A 21/ 3 Eylül 1916).

126 **BOA, MF. MKT.** 1216-34, (1334 B 24/ 27 Mayıs 1916), lef 4.

127 Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde çekim yapmak üzere verilen müsaade yazıları için bakınız: Hüdavendigar Vilayeti; **BOA, MF. MKT.** 1216-34, (1334 B 24/ 27 Mayıs 1916), lef 6; Kastamonu çevresi: **BOA, MF. MKT.** 1229-120, (1335 Z 5/ 22 Eylül 1917); Anadolu: **BOA, MF. MKT.** 1234-8, (1336 B 14/ 25 Nisan 1918).

128 **BOA, DH. EUM. KLU.** 9-9, (1333 Ş 6/ 19 Haziran 1915).

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti

Çanakkale Cephesine gönderilmiştir. Urich'in İstanbul'a gelişi Kasım ayını bulmuştur.

Necati Bey'den sonra Çanakkale Cephesine gönderilen ikinci sinemacı yukarıda adı geçen Alman istihbaratından S. A. Urich'dir. Bu istihbarat subayının Türkiye'ye geliş amacı, Osmanlı ordusunun “*meydan-ı harpteki vaziyetini*” filme alıp Alman sinemalarında halka göstermektir. Kendisi 1915 Kasım ayının son günlerinde İstanbul'dan torpidobotla Gelibolu Cephesi'ne gönderilmiştir¹²⁹. Harbiye Nezareti tarafından “*suret-i mahsusada*” yani özel izinle Beşinci Ordu Karargâhı'na gönderilen Alman istihbarat subayına cephede Almanca bilen bir Türk subayı refakat etmiştir¹³⁰. Urich için hazırlanan ruhsatnameden¹³¹ ve talimatnameden onun cephede yapacağı faaliyetlerden ve Harbiye Nezareti'nin hedeflerinden haberdar olmaktadır. Adı geçen talimatnamede harp fotoğrafçısının-sinematografının cephede çekim yaparken uyması gereken kurallar belirlenmiştir. Urich, henüz İstanbul'da iken, Karargâh-ı Umumi'de kendisine, cepheye gittiği zaman neler yapacağı ve nasıl hareket edeceği tembihlenmiştir. Makinasındaki film şeritleri mühürlenerek farklı alanlarda kullanımı engellenmiştir. Mühürlerin cephede ordu komutanının yanında açılması belirtilmiştir¹³².

Urich'in cephede en iyi sahneleri çekebilmesi için yol boyunca bütün ulaşım kaynaklarından ücreti mukabili yararlanma imkânı sunulmuştur. Hatta karargâhlardaki otomobillerden bile yararlanmasına izin verilmiştir. Yine cephe yakınındaki mülki ve askeri makamların kolaylık göstermesi istenmiştir. Özellikle “*haiz-i ehemmiyet*” olan fotoğrafların İstanbul'a acilen ulaştırılması

---

129 **BOA, DH. EUM. VRK.** 25-51, (1334 M 19/ 27 Kasım 1915), lef 1.

130 Aynı belge.

131 Urich için hazırlanan ruhsatnameden, onun 35 yaşlarında orta boylu, beyaz tenli ve Almanya doğumlu olduğunu, Protestan mezhebinden, Almanca, İngilizce ve İsveç lisanları bildiği anlaşılmaktadır. **BOA, DH. EUM. VRK.** 25-51, (1334 M 19/ 27 Kasım 1915), lef 1.

132 **BOA, DH. EUM. VRK.** 25-51, (1334 M 19/ 27 Kasım 1915), lef 3.

için hem postanenin hem de diğer memurların kendisine yardımcı olması istenmiştir¹³³.

Harbiye Nezareti tarafından Ulrich'e verilen özel bir talimatnamede Alman istihbarat subayının Çanakkale Cephesinde çekeceği harp sahneleri özenle seçilmiştir¹³⁴. Öncelikle piyade birliklerinin hücumu kalkışları, topçu ve makinalı tüfek birliklerinin atış sahneleri, geri hizmetler başlığı altında askerin harbe nasıl hazırlandığını gösteren sahneler ön plana alınmıştır. Sıhhiye revirlerindeki sağlık hizmetleri, sahra mutfaklarına yemek pişirilmesi, askere yemek dağıtımı, sıhhiye hamamları seçilmiştir. Tayyarelere karşı alınan tedbirler¹³⁵ ve top ateşi, gazilerin ve üst düzey komutanların toplu resimleri, yol üzerindeki seygar bataryalar, nakliye katarları ve askeri posta teşkilatı özellikle erlere mektup dağıtımı gibi sahneler ve askerlerin istirahat etmesi gibi ordunun bütün yönlerini gösterecek sahnelerin seçimine özen gösterilmiştir. Aynı zamanda bu çekimlerin yapılması için birlik komutanları tarafından askere özel manevralar da yaptırılmıştır. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Alman halkına gösterilecek bu sessiz belgesel tarzındaki film şeritlerinin özenle seçildiğini görmekteyiz. Halkın desteğini en üst seviyede tutmak isteyen Osmanlı Genelkurmayı, ordunun harbe hazırlık ve bizzat harp sahnelerinin/manevralarının filme alınmasına izin vererek hatta teşvik ederek askerin moralini üst seviyede tutmaya çalışmıştır.

Alman sinematograf Ulrich, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi'nden gerekli izni aldıktan sonra Beşinci Ordu Karargâhı'na girmiş ve burada kendisine yardımcı olmak üzere verilen subayla birlikte çeşitli büyüklükteki askeri birliklerin çekimlerini yapmıştır. Ulrich'in yanında götürdüğü makinasında

---

133 **BOA, DH. EUM. VRK.** 25-51, (1334 M 19/ 27 Kasım 1915), lef 3.

134 Ulrich'in cephede çekeceği sahnelerin listesi için bakınız: **BOA, DH. EUM. VRK.** 25-51, (1334 M 19/ 27 Kasım 1915), lef 2.

135 Tayyareye karşı top ateşinde "*tayyarenin tavanına tesadüf ettirmek*" gibi çok zor bir hedef gösterilmiş ise de daha sonra bu maddenin üstü çizilmiş ve yerine "*siperlere bomba*" atışı maddesi eklenmiştir. **BOA, DH. EUM. VRK.** 25-51, (1334 M 19/ 27 Kasım 1915), lef 2.

kırk sekiz adet renksiz film yer almaktadır. Urich, diğer fotoğrafçılar gibi cephede çekim yaparken koluna beyaz zemin üzerinde kırmızı renkle işlenmiş “H.F.” harflerinin bulunduğu kolluğu takmıştır¹³⁶. Böylece cephede kendisine verilen izin ve imkânlarla rahatça çekimler yapmıştır.

Güvenlik ile ilgili detay kuralların yer aldığı talimatnamede özellikle yabancıların askeri sırlara vakıf olmadan ordunun savaşıma azmini gösteren sahneleri filme alınması için tüm mülki ve askeri erkân seferber edilmiştir. Çoğunluğu yabancı unsurlardan meydana gelen bu teknik elemanların ordunun tüm imkânlarından faydalanmasına zemin hazırlanmıştır. Muhtemelen çekilen filmlerin birer kopyası da istihbarat şubede kalmıştır.

Harbiye Nezareti, Çanakkale Cephesi tecrübesinden hareketle tüm cephelerdeki kahramanlıkları tespit edip, bunların kayıt altına alınması için sinema ve fotoğraf sanatından faydalanmıştır. Emri altındaki askerler içerisinde bu konularda teknik bilgi ve tecrübeye sahip personel İstanbul’da bulunan Karargâh-ı Umumi’de toplanmıştır. Burada bazı hazırlık kursu mahiyetinde bir kısım teknik bilgilerle ve malzeme ile donatılan askerler çeşitli cephelere gönderilmiştir¹³⁷. Harbiye Nezareti İstihbarat Şube kanalı üzerinden yürütülen çalışmalar daha kalıcı, profesyonel bir şekilde yapılması ve günden güne artan malzeme ve yetişmiş personel ihtiyacını karşılamak için kurumsallaşma yoluna gidilmiştir. Böylelikle Enver Paşa’nın Almanya gezisinde gördüklerinin de etkisi ile tıpkı Alman ordusunda olduğu gibi Osmanlı ordusu bünyesinde bir Merkez Ordu Sinema Dairesi [SOND] açılması kararlaştırılmıştır¹³⁸. Bu dairenin başına Macaristan vatandaşı Sigmund Weinberg, yardımcılığına da ilk

---

136 “H. F.” İşareti, Harp Fotoğrafçısı kelimelerinin baş harflerinden oluşmaktadır. **BOA, DH. EUM. VRK.** 25-51, (1334 M 19/ 27 Kasım 1915), lef 3.

137 Çanakkale Cephesine gönderilen fotoğrafçılar arasında Velid Ebuzziya ve Burhan Felek gibi dönemin yazarları da yer almıştır. Velid Ebuzziya’nın çektiği fotoğrafları Tasvir-i Efkâr’da yayınlanmıştır. Bkz, Engin Özendes, **Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğrafçılık (1839-1919)**, s. 202 ve 210.

138 Battal Odabaş, “Türk Sinemasının Kuruluşunda Ordunun Rolü, Belge(sel) Film Kurtuluş Savaşı Filmleri”, **İ.Ü. İletişim Fakültesi Dergisi**, s. XXIV, (2006), s. 205-212.

sinemacılarımızdan ihtiyat zabiti Fuat Uzkınay¹³⁹ atanmıştır. Başkumandanlık Vekâleti binasının (bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez kampüsü) içerisinde açılan Ordu Sinema Dairesi faaliyetlerine başlamıştır. Burada yine bir ihtiyat zabiti olarak orduda görevli olan Cemil Filmer, Fuat Bey'in müdürlüğü zamanında ona yardımcı olmak üzere birlikte çalışmışlardır. Kendisi hatıralarında çekilen sıkıntıları ve imkânsızlıklar içerisinde nasıl çalıştıklarını anlatır¹⁴⁰.

Çanakkale Cephesi'nde gerek fotoğrafçı Necati Bey'in ve gerekse de Alman istihbarat subayı Ulrich Efendi'nin çektiği filmler neticesinde “*Anafartalar Muharebesinde İtilaf Ordularının Püskürtülmesi, Çanakkale Muharebeleri*” gibi filmler ortaya çıkmıştır¹⁴¹. Kaynaklar bu filmlerin günümüze ulaştığına dair net bir ifade kullanmasa da Osmanlı dönemine ait bazı belgesel görüntülerin Kara Kuvvetleri Foto Film Merkezi'nde bulunduğu bilinmektedir¹⁴².

Resim Alanında Yapılan Çalışmalar ve Şişli Atölyesi

Harbiye Nezareti'nin faaliyetlerinden bir diğeri de ressamardan Çanakkale'deki kahramanlıkları eserlerine yansıtmasını talep etmek olmuştur. Bunun için ordunun emrindeki asker ressamardan yararlanıldığı gibi sivil resamlara da çağrı yapılmıştır. Edebi heyet içerisinde iki ressamın yer aldığını ifade etmiştik. Çallı İbrahim ve Nazmi Ziya bu geziye katılarak cepheyi yakından görme fırsatını elde etmiştir.

Nazmi Ziya Bey¹⁴³ bu dönemde Maarif Nezareti, İstanbul Maarif Müdürlüğü emrinde tedarikat-ı ibtidaiye müfettişliği görevini yürütmektedir. Harbiye

---

139 Fuat Uzkınay'ın sinema çalışmaları konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Nijat Özen, **İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkınay**, İstanbul 1970.

140 Cemil Filmer, **Hatıralarım**, İstanbul 1984, s. 85-90.

141 Nijat Özen, **İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkınay**, s. 42-43.

142 Battal Odabaş, “Türk Sinemasının Kuruluşunda Ordunun Rolü, Belge(sel) Film Kurtuluş Savaşı Filmleri”, s. 211.

143 Nazmi Ziya'nın biyografisi ve sanatı için şu esere bakılabilir: Bedri Rahmi, **Nazmi Ziya**, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, İstanbul 1937.

Nezareti'nin 5 Temmuz 1915 tarihli davetine icabet eden Nazmi Bey heyet-i edebiye ile Çanakkale Cephesi'ne giderek savaş alanlarını görme imkânını bulmuştur. Ancak Nazmi Ziya'nın çalışmaları arasında Çanakkale Savaşlarına ait bir esere rastlanmamıştır¹⁴⁴. Muhtemelen Maarif Nezareti adına yurtdışında görevlendirilen Nazmi Ziya Bey, savaş resimleri yapmaya imkân ve zaman bulamamıştır¹⁴⁵. Gezide yer alan diğer ressam İbrahim Çallı ise “*siperde, siperde şafak, çadırın önünde, gece baskını, topçu baskını, yaralı*” gibi önemli çalışmaları yapmıştır¹⁴⁶.

Geziye katılan iki ressam dışında görevi gereği cephede bulunan iki ressam daha bulunmaktadır. Muvazzaf subay olarak orduda vazifeli olan Mehmet Ali Laga, Çanakkale Savaşları'nın devam ettiği günlerde Çanakkale mevki-i müstahkem ressamlığı görevine atanmıştır¹⁴⁷. Mehmet Ali Bey bu dönemde Çanakkale Savaşları ile ilgili yüz kadar esere imza atmıştır. Onun çizdiği resimler Çanakkale Deniz Müzesi'nde sergilenmektedir¹⁴⁸. Kendisinin Çanakkale Savaşı ile ilgili dokuz eseri Viyana Sergisi'nde yer almıştır¹⁴⁹.

---

144 Çanakkale Savaşları üzerine çalışma yapan ressamlar ile ilgili bir tez hazırlayan Mert Yavaşca, N. Ziya'nın bu alanda bir eserine yer vermemiştir. Bkz., Mert Yavaşca, “Türk Resim Sanatı'nda Çanakkale Savaşları”, **Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Çanakkale 2010, s. 35-73.

145 Geziden döndükten kısa bir süre sonra Avrupa'ya tahsil için gönderilen öğrencilere refakat etmek üzere görevlendirilen N. Ziya, öğrencileri Viyana, Budapeşte, Cenova gibi şehirlere yerleştirdikten sonra Almanya'ya geçmiştir. Burada Maarif Nezareti adına bazı işleri takip etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **BOA. MF. MKT**, 1213-15, (1334 M 9/ 17 Kasım 1915); **MF. MKT**, 1210-55, (1333 Za 28/ 7 Ekim 1915).

146 Mert Yavaşca, **Türk Resim Sanatı'nda Çanakkale Savaşları**, s. 68-73.

147 Mehmet Ali Laga'nın sicil kayıtlarından elde edilen bilgilerle hazırlanmış biyografisi ve Çanakkale Cephesine tayini için bakınız: Elvan Topallı, “Yeni Bilgiler Işığında Ressam Mehmet Ali Laga”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, s: XIV, (2008/1), s. 45-70; aynı konuda biraz daha özet bilgiler için bakınız: Elvan Topallı, “Mevki-i Müstahkem Ressamı: Mehmet Ali Laga”, **Çanakkale 1915 Dergisi**, s. IV, 2009.

148 M. İzzet Çetin, **Ressam Mehmet Ali Laga ve Çanakkale Resimleri**, Çanakkale 1988.

149 Mert Yavaşca, **Türk Resim Sanatı'nda Çanakkale Savaşları**, s. 25.

Çanakkale Cephesinde görevli diğer bir ressam da ihtiyat zabiti Hayri Çizel'dir. Kendisi cephede fırsat buldukça çok sayıda kroki, çizim ve suluboya çalışmaları yapmıştır¹⁵⁰.

Asker ressamı ile birlikte sivil ressamların da eserlerinin yer aldığı Galatasaraylılar Yurdu olarak bilinen sergilerin açılması 1916 yılına denk gelmektedir¹⁵¹. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin girişimleriyle açılan sergiye kırk sekiz ressam katılmıştır¹⁵². Bu sergiler ilerleyen yıllarda gelenek haline gelmiş ve bu sergilerde bol miktarda savaş tablolarına yer verilmiştir¹⁵³.

Harbiye Nezareti'nin tüm ressamı cepheye götürmesi mümkün olmadığı için onlara yeni imkânlar sunacak önemli bir projeyi hayata geçirmiştir. Dönemin Kadıköy Belediye reisi Celal Esad Bey, kendisi de sanatçı olduğu için Harbiye Nezareti Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şube Müdürü Miralay Seyfi Bey ile olan dostluğunu da değerlendirerek nezaretin çalışmalarına destek vermiştir. Celal Esad Bey, "*Sanat ve Siyaset Hatıralarım*" isimli eserinde bu faaliyetleri anlatmaktadır¹⁵⁴.

---

150 Hayri Çizel hakkında bakınız: Gül Sarıdikmen, "Çanakkale Savaşları'nda Bir Asker Ressam: Hayri Çizel (1891-1950)", **Çanakkale**, Çanakkale 2008, s. 899-924; Gül Sarıdikmen, "Süngüsü Fırça Olan Mehmetçik ... Hayri Çizel ", **Çanakkale 1915 Dergisi**, s. III, (Ağustos 2009), s. 54-59. Hayri Çizel'in resimlerinin sanat yönünden değerlendirilmesi için bakınız: Mert Yavaşca, **Türk Resim Sanatı'nda Çanakkale Savaşları**, s. 27-29.

151 Mekteb-i Sultani binası içerisinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından hastane olarak kullanılan kısmında serginin düzenlenmesi için elektrik tesisatının yapılması gerekmektedir. Bunun için Evkaf-ı Hümayun elektrik mühendislerinden Burhaneddin Bey görevlendirilmiştir. 11 Eylül 1916 tarihli Maarif Nezareti tezkiresi için bakınız: **BOA, MF. MKT** 1219-13, (1334 Za 13/ 22 Eylül 1915).

152 Ahmet Kamil Gören, **Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi**, İstanbul 1997, s. 40.

153 1916'daki bu sergide yer alan İbrahim Çallı, Avni ve Fehîman'a teşvik için gümüş Sanayi-i Nefise Madalyası verilmiştir. İrada-i Seniyesi için bakınız: **Takvim-i Vekayi**, nr. 2617, (3 Ağustos 1332), s. 1.

154 Celâl Esad Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, (haz. Ekrem Işın), İstanbul 1993.

Harbiye Nezareti, ressamların rahatça ve birlikte çalışabilecekleri bir resim atölyesi yapımı için Şişli civarında bir arsayı tahsis etmiş ve 1917 yılı içerisinde “Şişli Atölyesi” inşa edilmiştir¹⁵⁵. Karargâh-ı Umumi, gündeme uygun bir şekilde bu atölyede öncelikle savaş resimlerinin çizilmesini teklif etmiştir¹⁵⁶. Atölyede çalışacak ressamların cephe hayatını ve savaş ortamını canlandıracak bazı malzemelere ihtiyacı bulunmaktadır. Harbiye Nezareti, ressamların hislerinin artması için Çanakkale Cephesi başta olmak üzere tüm cephelerdeki savaş ortamının aynısını canlandırmak adına atölyenin içerisine model olmak üzere top arabaları, hayvanları, süvari ve piyade askerleri göndermiştir. Yine nezaretin girişimiyle Almanya’dan boya, muşamba fırça gibi malzemeler tedarik edilmiştir¹⁵⁷. Kendilerine tanınan imkânlar ile hırsla çalışmaya başlayan ressamlar arasında şu isimler yer almaktadır: İbrahim Çallı, Hikmet Onat, Namık İsmail, Ali Sami Boyar, Mehmet Ruhi Arel, Ali Cemal Benim ve Sami Yetik¹⁵⁸. Şişli Atölyesinde üretilen eserler ve diğer ressamların yaptığı tablolar önce Galatasaraylılar Yurdu olarak bilinen sergilerde teşhir edilmiştir. Daha sonra bu eserlerin yurtdışında sergilenmesi de gündeme gelmiştir.

Harbiye Nezareti’nin teklifi ve Celal Esad Bey’in desteği ile hem Şişli Atölyesinde üretilen eserler hem de kendi imkânları ile çalışan ressamların savaş konulu eserlerinin müttefik ülkeler başkentlerinde sergilenmesi düşünülmüştür. Sergi için Celal Esad Arseven ve Namık İsmail görevlendirilmiştir¹⁵⁹. Bunun için yapılan hazırlıklar neticesinde 1918 yılında Viyana’da bir sergi düzenlenmiştir¹⁶⁰. Bu sergide teşhir edilen 142 eserden 48 tanesi savaş

---

155 Şişli atölyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet Kamil Gören, **Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi**, İstanbul 1997.

156 Celal Esad Bey her ne kadar “ressam arkadaşlar ile oturduk, tabloların konusunun harp ve onunla ilgili sahneler olmasına karar verdik” dese de aslında bu istek Harbiye Nezaretinden gelmektedir. Bakınız: Celâl Esad Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s. 127.

157 Celâl Esad Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s. 126-127.

158 Mert Yavaşca, **Türk Resim Sanatı’nda Çanakkale Savaşları**, s. 34.

159 Ahmet K. Gören, **Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi**, s. 57.

160 Sergi hakkında basında çıkan haberler ve sergi kataloğu için bakınız, Ahmet K. Gören, **a.g.e.**, s. 57-82.

konuludur. Bunlar içerisinde 17 tanesi de doğrudan Çanakkale Savaşları ile ilgilidir. Bu sergi ile hem müttefik ülkelerin halklarının/kamuoyunun desteğini sağlamak hem de Türk milletinin sadece savaşta kahraman olmadığını “sanatın bütün şubelerinde de medeni bir millet” olduğunu ispat etmek gayesi güdülmüştür.

Viyana’dan sonra Berlin de benzer bir sergi açma girişimi bulunmaktadır¹⁶¹. Berlin Sergisi için seçilecek eserleri tespit etmek için Müze-yi Hümayun Müdürü Halil Bey başkanlığında bir komisyon¹⁶² kurulmuş ve gerekli hazırlıklara başlanmıştır. 1917 Mayıs ayında açılması planlanan sergi için Hariciye Nezareti, Almanya’da bulunan askeri ve sivil yetkililerle yazışarak kurumlar arası gerekli irtibatı sağlamıştır. Bu sergiye gönderilecek sanat eserleri yanı sıra başta Padişah, Sadrazam ve hükümet üyeleri olmak üzere

---

161 Berlin Sergisinin hazırlık çalışmaları 1915 yılının son aylarına kadar geri götürmek mümkündür. Eğer birazdan bahsedeceğimiz faaliyetler farklı bir sergi değilse aslında savaş ile ilgili Berlin Sergisi ilk defa 1915 yılının sonu veya 1916 yılının başlarında açılması planlanmıştır. Berlin’de Alman Kızılhaç’ı tarafından organize edilen sergiye Osmanlı Devleti davet edilmiştir. Berlin sergisine Almanya ile birlikte, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan da katılmayı taahhüt etmiştir. Osmanlı Devleti, 5 Aralık 1915 tarihli bakanlar kurulu kararı ile daveti kabul etmiş ve bu işle ilgili Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Harbiye ve Bahriye Nezaretlerini görevlendirmiştir. Almanya’nın davetini ileten Berlin Sefirinin telgrafında sergiden beklentileri net bir şekilde görebilmekteyiz. Büyük bir alan tahsis edilen sergi için Alman halkının yoğun bir şekilde ziyaret edeceği için sergiye gönderilecek eserlerin büyük bir özenle seçilmesi istenmiştir. Top, silah, mermi ve diğer mühimmat ile birlikte, sancak, düşmandan ele geçen silahlar ve ordunun muhtelif sınıflarına ait asker elbiselerin en güzel numuneleri gönderilmesi istenmiştir. Sergide yer alması istenen eşyalar ise tamamen askeri malzemelerdir ve bu teşhir edilecek malzemelerle Türk askerinin Avrupa halkına yakından tanıtılması ve onun kahramanlığının sergilenmesi düşünülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **BOA, MV**, 199-141 (1334 M 27/ 5 Aralık 1915).

162 Komisyon üyelerinin listesinin yer aldığı evrak ilgili dosyada bulunamamış ancak yazının havale edildiği şahıs ve kurumlardan yola çıkarak bu komisyonda başkan Halil Bey olmak üzere teşrifat müdürü İsmail Cenani Bey, İstanbul Mebuslarından İsmet ve Salih Cimgöz Beylerin yer aldığı söylenebilir. Bakınız: **BOA, MF, MKT**. 1223-11, (1335 Ca 3/ 25 Şubat 1917), lef 1.

ordu kumandanlarının ve meclis üyelerinin de resimleri talep edilmiştir¹⁶³. Büyük ölçüde hazırlıkları tamamlanan bu sergi savaşın müttefikler aleyhine sonuçlanacağına anlaşılmaya başlanmıştır. Viyana'dan sonra Berlin'e geçen ve orada temaslarda bulunan Celal Esad Bey, bu projenin akamete uğraması sonucu yurtdışında yaşadığı sıkıntıları hatıralarında anlatmaktadır¹⁶⁴. Bu sergi içerisinde Çanakkale Savaşları'na ait tablolar yer almakla birlikte, Osmanlı Devletinin/toplumunun medeni bir ülke olduğu fikrinin¹⁶⁵ sanat eserleri ile Avrupa'ya gösterilmesinin hedeflendiği de vurgulanmalıdır.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti birçok cephede aynı anda savaşı sürdürebilmek için bütün imkânlarını seferber etmiştir. Yüzbinlerce askerin silah altına alındığı bir dönemde savaşa bizzat katılan kuvvetler gün geçtikçe erimektedir. Cepheye askerin moralini yüksek tutmak ve halkın da yeni neferler göndermesini sağlamak için sadece yasal düzenlemelerle yetinilmemiş bütün savaşan ülkeler gibi harp propagandasına ağırlık verilmiştir. Modern teknikler ve imkânlar gerektiren böyle bir topyekûn harp konusunda Osmanlı Genelkurmayı müttefiki Almanya'nın da desteği ile bir kısım faaliyetler gerçekleştirmiştir. Türk askeri tarihinin altın sayfalarını oluşturan Çanakkale müdafaası bütün cephelere ilham verecek kahramanlıklar ile doludur. Harbiye Nezareti, askerin bu olağanüstü gayretini ve kahramanlığını gelecek nesillere aktarmak için sanatın imkânlarından faydalanarak bir takım çalışmalara imza atmıştır. Savaşın bütün boyutları ile kayıt altına alınmasını planlamıştır. Harbiye Nezareti, desteklediği çalışmalardan istediği verimi tam olarak alamamış ise de; günümüze ulaşan savaş ile ilgili her türlü malzemenin bu projenin birer ürünü olduklarını da ifade edebiliriz.

---

163 Asrın meşhurlarının yer alacağı sergide Osmanlı devlet ricali ve askeri yöneticilerin imzalı ve tarihli fotoğraflarının istendiği Hariciye Nezareti'nin 6 Haziran 1916 tarihli yazısı için bakınız: **BOA, BEO**, 4408- 330558, (1334 C 8/ 12 Nisan 1916).

164 Celâl Esad Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s. 63.

165 Belgede aynen şu ifadelerle yer verilir: “*Osmanlı terakkiyat-ı ahire-i fikriyesini irae ve temsil edecek asar-ı nefiseden bir sergi vücuda getirilmesi*”. **BOA, MF. MKT.** 1223-11, (1335 Ca 3/ 25 Şubat 1917), lef 1.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Ormanlı Arşivi (BOA)

- Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Kalemi Umumi Müdüriyeti (DH. EUM. KLU.) 9-9.
- Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Evrak Kalemi (DH. EUM. VRK.) 25-51.
- Dâhiliye Nezareti Kalemi Mahsus Müdüriyeti (DH. KMS.) 33-15.
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR.) 530-104.
- DH. ŞFR. 67-101.
- Maarif Nezareti Tedrisatı Aliye Dairesi (MF. ALY.) 48-122.
- MF. ALY. 52-62.
- Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.) 1210-28.
- MF. MKT. 1210-33.
- MF. MKT. 1210-55.
- MF. MKT. 1210-57.
- MF. MKT. 1210-63.
- MF. MKT. 1211-12.
- MF. MKT. 1211-13.
- MF. MKT. 1211-34.
- MF. MKT. 1211-43.
- MF. MKT. 1213-15.
- MF. MKT. 1213-56.
- MF. MKT. 1214-42.

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti

- **MF. MKT.** 1216-34.
- **MF. MKT.** 1219-13.
- **MF. MKT.** 1223-11.
- **MF. MKT.** 1223-24.
- **MF. MKT.** 1229-120.
- **MF. MKT.** 1234-8.
- **Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)** 199-141.

Sürelî Yayınlar (Osmanlıca)

- **Donanma Mecmuası**
- **Harp Mecmuası**
- **İkdam**
- **Sabah**
- **Tanin**
- **Takvim-i Vekayi**
- **Türk Yurdu**
- **Yeni Mecmua**

Kitap ve makaleler

- [TANRIÖVER] Hamdullah Suphi, **Günebakan**, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1929.
- [YÖNTEM] Ali Canib, “Devirlerden Hatıralar”, **Yakın Tarihimiz**, nr. 1, (1 Mart 1962), s. 3-5.
- [YÖNTEM] Ali Canib, “Seddülbahir Grubunu Ziyaret”, **Çanakkale: 5-18 Mart 1331-1915, Yeni Mecmua'nın Fevkalade Nüshası**, İstanbul 1334-1918, s. 65-68.

- AKGÜN, Seçil – Uluğtekin, Murat, **Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a**, c. I, Ankara 2000.
- ARSEVEN, Celâl Esad, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, (Haz. Ekrem Işın), İstanbul 1993.
- ATAKSOR, Halis, **Çanakkale Raporu, Binbaşı Halis Bey'in Savaş Notları**, (Haz. Serdar H. Ataksor), İstanbul 2008.
- AVŞAR, Servet, “Çanakkale Savaşlarında İstihbarat ve Propaganda”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, s. 1, (Mart 2003), s. 64-102.
- AVŞAR, Servet, **Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası**, Ankara 2004.
- AYDIN, Zuhâl, “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları”, **Türkler**, c. XIII, Ankara 2002, s. 687-698.
- BANOĞLU, Niyazi A., **Türk Basımında Çanakkale Günleri**, İstanbul 1982.
- BEDRÎ Rahmi, **Nazmi Ziya**, İstanbul 1937.
- BEŞİKÇİ, Mehmet, **The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War: Between Voluntarism and Resistance**, Leiden 2012.
- BEŞİKÇİ, Mehmet, “Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi ve ‘Topyekûn’ Savaş Kavramı”, **Toplumsal Tarih**, s. 198, (Haziran 2010), s. 62-69.
- BEYOĞLU, Süleyman, “Osmanlı Sinema Tarihi Hakkında Bazı Yeni Bilgiler”, **Kitap Kokusu**, s. II, (2000) İstanbul 2000, s. 458-471.
- BİRGEN, Muhittin, **İttihat ve Terakki'de On Sene, İttihat ve Terakki Neydi?**, c. I, (haz. Zeki Arıkan), İstanbul 2009.
- ÇAKIR, Ömer, **Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri**, Ankara 2004.
- **Çanakkale: 18 Mart 1915, Yeni Mecmûa'nın Nüsha-i Fevkalâdesi**,

(Haz. Murat Çulcu), İstanbul 2006.

- **Çanakkale: Yeni Mecmua'nın Özel Sayısında Neşredilen Çanakkale Savaşları Üzerine Değerlendirmeler 5/18 Mart 1331-1915]**, (Neşre Haz. Abdurrahman Güzel), Çanakkale, 1996.
- **Çanakkale'yi Yaşamak: Yeni Mecmua**, (haz. Halil Ersin Avcı, vd.), İstanbul 2006.
- ÇAPA, Mesut, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1915-1925)**, Ankara 2010.
- ÇETİN, M. İzzet, **Ressam Mehmet Ali Laga ve Çanakkale Resimleri**, Çanakkale 1988.
- **Donanma Mecmuası: Çanakkale 5-18 Mart Zaferi ve Bir Destanın Hatıra Panoraması**, (Ed. Mustafa Bıyıklı), İstanbul 2011.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, **Mehmed Akif Ersoy**, Ankara 1996.
- ELLUL, Jacques, **Propaganda: the Formation of Men's Attitudes**, New York 1973.
- ERDEMİR, Lokman, "Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri", **SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. XV, yıl: 12/1, s. 91-113.
- ERDEMİR, Lokman, **Çanakkale Savaşı: Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri**, İstanbul 2009.
- ERİCKSON, Edvard J., **Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War**, Wesport 2001.
- ERİCKSON, Edvard J., **Ottoman Army in World War I: A Comparative Study**, London 2007.
- ERSOY, M. Akif, **Safahat**, (haz: M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 2007.
- ESENKAYA, Ahmet, "Harp Mecmuası ve Çanakkale Muharebesini Tasvirdeki Rolü", **Türk Yurdu**, Nisan 2001, c. XXI/164, s. 35-38.

- EVREN, Burçak, **Türkiye'ye Sinemayı Getiren Adam Sigmund Weinberg**, İstanbul 1995.
- FAZLIOĞLU, Ayşe, “Dolmabahçe Sarayı’nda Çanakkale Haritalı Bir Halı ve Çanakkale Savaşı’nın Türk Sanatına Etkileri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, s. III, (Mart 2005), s. 58-73.
- FİLMER, Cemil, **Hatıralarım**, İstanbul 1984, s. 85-90.
- GÖREN, Ahmet Kamil, **Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi**, İstanbul 1997.
- GÖVSA, İbrahim Alâettin, **Çanakkale İzleri**, Ankara 1989.
- **Harp Mecmuası**, (Haz: A. Fuat Bilkan ve Ömer Çakır), İstanbul 2004.
- KOYUNCU, A. – KESKİN Ö.,- SÖNMEZ, C. S., **Çanakkale Savaşları Bibliyografyası**, Ankara 2010.
- KÖROĞLU, Erol, “Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı”, **Toplumsal Tarih**, c. XIX/111, (Mart 2003), s. 94-99.
- KÖROĞLU, Erol, **Ottoman Propaganda and Turkish Identity: Literature in Turkey During the Word War I**, London, New York 2007.
- KÖROĞLU, Erol,, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Propagandanan Millî Kimlik İnşasına**, İstanbul 2004.
- LİDDLE, Peter H., **The Sailor’s War, 1914-1918**, London 1985.
- MEHMET Talat, “Birkaç Söz”, Çanakkale: 5-18 Mart 1331-1915, **Yeni Mecmua’nın Fevkalade Nüshası**, İstanbul 1334-1918.
- ODABAŞ, Battal, “Türk Sinemasının Kuruluşunda Ordunun Rolü, Belge(sel) Film Kurtuluş Savaşı Filmleri”, **İ.Ü. İletişim Fakültesi Dergisi**, s. 24, (2006), s. 205-212.
- **On Yıllık Savaşın Günlüğü: Orgeneral İzzettin Çalışlar’ın Not Defterinden**, (Yay. Haz. İ. Görgülü- İzzeddin Çalışlar), İstanbul 2007.

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti

- ÖNDER, Selahattin –Baydemir, Ahmet, “Türk Sinemasının Gelişimi (1895-1939)”, **Eskişehir Osmangazi Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, c. VI, s. II, (Aralık 2005), s. 113-135.
- ÖZÇELİK, Selahittin, **Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Ankara 2000.
- ÖZEN, Mustafa, “II. Meşrutiyet Döneminde Belgesel Sinema ve Propaganda (1908-1914)”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, s. III, (Bahar 2006), s. 91-102.
- ÖZEN, Nijat, **İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkınay**, İstanbul 1970.
- ÖZENDES, Engin, **Osmanlı İmparatorluğunda Fotoğrafçılık (1839-1919)**, İstanbul 1995.
- ÖZUYAR, Ali, **Devlet-i Aliye’de Sinema**, Ankara 2007.
- POLAT, Nâzım H., **Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti**, Ankara 1991.
- SAĞUN, Pakize Yönter, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Basınında Türkçü Aydınların Çanakkale Savaşları’na Bakışları (1914-1916)”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, s. XVI, (Ağustos 2010), Ankara 2010, s. 395-418.
- SANDERS, Liman von, **Türkiye’de Beş Sene**, İstanbul 2010.
- SARIDİKMEN, Gül, “Çanakkale Savaşları’nda Bir Asker Ressam: Hayri Çizel (1891-1950)”, **Çanakkale**, Çanakkale 2008, s. 899-924.
- SARIDİKMEN, Gül, “Süngüsü Fırça Olan Mehmetçik ... Hayri Çizel”, **Çanakkale 1915 Dergisi**, s. III, yıl: 2, (Ağustos 2009), s. 54-59.
- SARISAMAN, Sadık, **Birinci Dünya Savaşı’nda Beyannamelerle Psikolojik Harp**, Ankara 1999.
- SCHWEDER, Paul, **Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel Karargahında**, (Çev. E. B. Özbilen), İstanbul 2012.
- SELÇUK, Mustafa, **Hedef Şehir İstanbul, Çanakkale Geçildi mi?**,

İstanbul 2005.

- TARHAN, Nevzat, **Psikolojik Savaş-Gri Propaganda**, İstanbul 2012.
- TEVETOĞLU, Fethi, **Mehmed Emin Yurdakul**, Ankara 1988.
- THOMEN, Özde Ç., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)”, **Kurgu: Online İnternational Journal of Communication Studies**, vol: II, (June 2010), s. 1-17.
- TOPALLI, Elvan, “Cephede Bir Edebi Heyet”, **Çanakkale 1915 Dergisi**, s. VIII, (Mart 2011), s. 52-56.
- TOPALLI, Elvan, “Mevki-i Müstahkem Ressamı: Mehmet Ali Laga”, **Çanakkale 1915 Dergisi**, s. IV, 2009.
- TOPALLI, Elvan, “Yeni Bilgiler Işığında Ressam Mehmet Ali Laga”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, s. XIV, (2008/1), s. 45-70.
- **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı**, c. V, III. Kitap, Ankara 1980.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, (Haz. Rauf Mutluay), İstanbul 2000.
- YAVAŞCA, Mert, “Türk Resim Sanatı’nda Çanakkale Savaşları”, **Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Çanakkale 2010.
- **Yeni Mecmua Çanakkale Özel Sayısı**, (Haz. M. Albayrak- A. Özyurt), İstanbul 2006.

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti

Ek-1: Heyet-i Edebiye Üyeleri, 5. Ordu Karargâhında Liman von Sanders İle Birlikte

Kaynak: Çanakkale 1915 Dergisi, s. VIII, (Mart 2011), s. 52.